

הי' דורש טוב לעמו דרושים נפלאים²⁹. כמובן שבתור אב"ד ור"מ לא היה זה מחובתו לדרוש מדי שבת בשבתו, כפי שהוכרח לעשות בתוקף תפקידו הקודם כדרשן בפראג, וכבר ראינו שרבנו רצה להיפטר מהחובה לדרוש מדי שבוע בשבוע. אולם גם בוורמיישא "בשבת הגדול ושבת תשובה מחוייב הרב לדרוש ברבים"³⁰, וגם לפרקים באמצע השנה יתנדב עצמו באיזו שבתות וי"ט לדרוש דברי מוסר ופשטים טובים וכה"ג³¹. יש להניח שרבנו לא קימץ באמירת דרשות "בהתנדבות", להנאתם הרוחנית של בני וורמיישא.

"ושאר מנהג הרב ידוע, שהוא מורה הצדק ומורה הוראה בישראל בדבר איסור והיתר, גם הוראות נשים בכלל, ויצוה על הטוב ומוזהיר מן הרע, ובעת הצורך מעניש מי שעבר על צוואתו, ולפעמים קונסו במזון, ומכריזו בב"ה ומחרימו, הכל לפי צורך השעה וחומר הענין. גם יהיה מוכן לסדר קידושין, חליצה וגטין... ומברך הבנים בלילי שבת ויום טוב... ומברך ברכת חולים ב"מ..."³². ידיעות על פעילותו של רבנו כמורה צדק ומורה הוראה נשארו בידינו. זמן לא רב אחרי בואו לוורמיישא, בניסן תל"ג, אנו עדים לאופן בו הוא מנהיג את הקהילה במעמד ברכת החמה שאירע באותה עת³¹: "כן היה נוהג מורי, האלוף הותיק, האב ב"ד, מוהר"ר אהרן נר"ו, פה ק"ק וורמיישא, בתחילת מחזור קצ"ה, שהכריז ע"י השמש שחרית בב"ה, שיהיה כולם מוכנים בין שעה שלישית לרביעית על היום לקדש החמה³². והיה בו ביום יום המעונן, לא נראתה החמה בשעה ההיא, עד בין שעה חמישית לששית, ואז הכריז השמש דרך הרחוב מלמטה למעלה בזה הלשון: "חמה מקדש זיין". ובאו כל האנשים והבחורים בחצר החיצונה של ב"ה, והרב התחיל בברכה, וברכו כולם בקול רם: בא"י אמ"ה עושה מעשה בראשית".

כעבור חודשים אחדים, "בשנת תל"ג, בחודש אב, נפטרת אשת הר"ר ליזר בן הפרנס כהר"ר ברוך, ובתוך שבעה נפטרה ר' משה אחיו של הר"ר ליזר הנ"ל, והתיר הרב רבינו אהרן נר"ו, לר' ליזר, לילך אחר המטה של אחיו לקברות, מאחר שהוא מחוייב גם כן לישב שבעה ימים על אחיו כמו על אשתו"³³.

בשמעתתא ופלפולא עם תלמידי הישיבה, והן בהוראה הלכה למעשה לבני הקהילה. אי לכך לא היסס רבנו עם קבלת ההזמנה מוורמיישא, "ונענית להם ראשי, וקבלתי עלי משא עמי ועדתי, כי אמרתי: מתי אעשה גם אנכי לביתי, בלימודים אחרים בשרא שמינא אפתורא דדהבא, לזכות בהם בזה ובבא?" בניגוד לדעת הרווחת, כאילו הגיע רבנו לוורמיישא כבר בשנת ת"ל²⁴, עלינו לקבל את עדותו של רבי יוזפא שמש, הנזכרת לעיל, ולקבוע שרבנו הופיע בשערי וורמיישא לכל המוקדם אחרי תקופת החגים בראשית שנת תל"ב.

מעתה היתה ממלכתו פרוסה על פני וורמיישא והקהילות הכפופות לרבנותה, ואת שמו היה חותם כך²⁵: "אהרן תאומים בלא"א הרב הגדול מוהר"ר משה זצ"ל, חונה פה ק"ק וורמיישא והגליל". מהו היקפו של הגליל הנזכר? יהאם אין גוזמא בנאמר על שער ספר "בגדי אהרן", כי "אור תורתו זרחה בק"ק וורמייזא והמדינות"? אילו מדינות? השמש הגדול של ק"ק וורמיישא, ר' יוזפא, בא שוב לעזרתנו, ומשמיענו את הפרטים החשובים דלהלן²⁶: "לא לבד על בני קהילתינו, רק גם יש לו יד ושם במדינה על בני הכפרים שסביבות קהילתינו, גם מעבר לגהר רינוס, כל המקומות הדרים יהודים, ובכל מדינות דרמשטט, גם הדרים אן דער גילד"י בא"ד²⁷, וכן שפיאיר והסביבות ולהלאה, וכל מדינות עלזון, איבר עלזון ואונטר עלזון²⁸, ומדינות שווייץ וסביבותיהן, ומדינות נעקיר, ומדינות פרורוריא וסביבותיהן — כולן תחת ממשלת אדונינו הרב, יהיה מי שיהיה. ויש לאותו רב שכרו מכל מדינה, הקצוב לו כמנהג מקדם. ואין לשום אדם לסדר קדושין, גיטין וחליצות והשבועות, כתובות וכה"ג, כ"א אשר יעמיד הרב לסדרם. ואשר יתן הרב מהודו עליו, הוא יסדר עניניו, ולא שום אדם אחר, בלתי רצון ורשות הרב. ומכל אילו דברים יש להרב שכרו הקצוב. והרב מחוייב לסבב בכל המדינות ובכל מקומות ממשלתו הנ"ל, ויתקן עניינם הן במילי דעלמא הן במילי דשמיא, כדי שכל איש יבא על מקומו בשלום".

את מלאכת הדרשנות, בה הצטיין כל כך רבנו, לא זנח גם בסביבתו החדשה, למרות תפקידיו המרובים. "הגאון המפורסם מוהר"ר אהרן דרשן... כשהי' אב"ד ור"מ בק"ק וורמייזא...

25. ראה הסכמותיו לשו"ת אמונת שמואל; מקור חיים של החרי"י, ועוד.

26. מנהגים דק"ק וורמיישא, סי' רצ"ב—רצ"ג.

27. הגרים אצל גולדנבאך.

28. עלזאס העליונה ועלזאס התחתונה.

29. הסכמת הגר"ד אופנהיים לס' בגדי אהרן.

30. עי' מה שכתבתי בתולדות רי"ב פרנקל, מבוא לס' מטה יששכר, פרק כ"ו.

31. מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, סי' רס"ט הגהה ד"ה בתחילת מחזור.

32. כדעת הלבוש או"ח סי' רכ"ט סעי' ב'.

33. מנהגים דק"ק וורמיישא, סי' רנ"א הגהה ד"ה גם אם. ועי' בה"ט יו"ד סי' שצ"ג ס"ק א'.

24. כך כותבים י"מ צונץ, עיר הצדק, עמ' 130; ר"ל לוונשטיין, דיא פאמיליע תאומים, עמ' 344; אוצר ישראל, כרך י', עמ' 221; רי"ד פעלד, חלקי אבנים, נספת לשו"ת נשאל דוד ח"ג, עמ' רט"ו. — את הנימוק לתאריך זה אנו מוצאים אצל ר"ח מיכל, אור החיים, פפד"מ תרנ"א, עמ' 145 מס' 304: "ונתקבל משם לוורמייזא לאב"ד ור"מ במקום הרב מו"ה שמשון בכרך, מסתמא בשנת ת"ל, שנת סילוקו של צדיק...". אולם טעות זו נובעת מאי הידיעה על תקופת מילוי מקום הרב ע"י החות יאיר, שנמשכה לפחות עד שמחת תורה תל"ב. למעשה הידיעה הברורה על הימצאותו של רבנו בוורמיישא, היא מניסן תל"ג (עי' להלן, תיאור ברכת החמה), גם ידוע כי באותה שנה נפטר בנו שמועון בפראג, עי' להלן פרק ח', אם כי יתכן שהבן נשאר בפראג ללמוד בישיבותיה גם אחר עזוב רבנו.

בוורמיישא ממלא את חובתו כ"ריש מתיבתא"? ובכן, "הרב בשחרית, אחר יציאתו מב"ה, הולך ובא עם הרבנים והבחורים לישיבה שאחורי בית הכנסת, ושם כל אחד שואל כענין ומשיב כהלכה, ומחדדין זה לזה בהלכה בפלפולים, זה מקשה וזה מתרץ, וממש עוקרי הרים וטוחנין זה בזה בפלפולם בגמרא פירש רש"י ותוספות, בהלכה של אתמול. והרב מחדש להן כל יום חידושים. ולפעמים אומר להן חילוקים, ובפרט בתחלת הזמן".

מנין התלמידים שהקהילה התחייבה להחזיק על חשבונה, כלומר בחורי ישיבה שאינם בני המקום, היה בעתות שלום למעלה מעשרים³⁴, מספר לא קטן ביחס לגודלה של קהילת וורמיישא, גם בהשוואה לקהילות מזרח אירופה שהתפרסמו בישיבותיהן בתקופה זו³⁵. עליהם יש להוסיף בחורים מבני הקהילה ולמדנים נשואים שחויבו להשתתף לפחות באופן חלקי בלימודי הישיבה. בתקנות ק"ק וורמיישא משנת ת"א³⁶ נאמר: "כל מי שעדיין לא עברו עליו חמשה שנים משנסמך בשם חבר, מחויב לילך על הישיבה עכ"פ בכל חודש הראשון בזמן ב' ימים בשבוע, ובחדש השני בזמן מחויב לילך על הישיבה פעם אחת בכל שבוע, בקנס חצי קאפפשיק על כל פעם שיעבור ולא ילך"³⁷.

גם לימודיהם של נערי החדר עמדו תחת פיקוחו הישיר של הרב. "גם דבר זה מוטל על הרב, דהיינו לאסוף לביתו ביום ה' אחרי חצות כל התלמידים, נערים הלומדים אצל רבם, ע"י הנער של השמש... והרב חוקר ודורש ותוהא בקנקנם של כל אחד, נערו נערו ופשטיה, ומי שאינו מבין מכה אותו, ולפי צורך השעה עושה לו חרפה ומשים על ראשו מצנפת השוטים, או צובע לו בפנים צבע שחור, וכה"ג כדי ליראם. ואם יראה לאב ב"ד שקולר תלוי בצוואר המלמד, שאינו מלמד להועיל, הרב מייסר המלמד ההוא בדברים, ומלמדו להשגיח על תלמידיו להלאה, יותר ממה שעשה לשעבר"³⁸. העובדה שהרב היה מעורה כל כך בלימודי הנערים, היא כנראה הסיבה שהמסכת שנלמדה ע"י הרב בישיבה, היתה חובה גם על המלמדים ללמדה. ועל כן יאמרו התקנות הנ"ל: "הרב ובני ישיבתו יכולין לעשות הסכמה ביניהם איזה מסכתא שרוצים ללמוד, ואין המלמדים יכולין לעכב".

עכשיו שידעו אנו על מבנה הישיבה שבראשה עמד רבנו

גם בענינים הנוגעים למנהגיה המקודשים והקדומים של וורמיישא, לא נרתע רבנו מלחוות דעתו. מנהג היה בוורמיישא שאבל ר"ל אינו עולה לתורה תוך שלושים יום (ועל אב ואם, תוך י"ב חודש), נתעוררה השאלה, מה הדין אם לאבל יש "חיוב" לעלות לתורה, האם ה"לא תעשה" של עליית אבל דוחה את ה"עשה" של חיוב העליה, או להיפך (לשון אחר: האם חכמי וורמיישא הקדמונים הנהיגו איסור עליית האבל והעמידו דבריהם גם במקום שיש לו חיוב, או לא)? במשך שנים רבות שררה בוורמיישא אי בהירות בשאלה זו, וכל רב אב"ד בזמנו הכריע בה מחדש, זה בכה וזה ובכה. גם רבנו בזקק לה, ור"י שמש מוסר³⁴: "ראיתי נוהגין שלא היו קורין החיוב בשבעה, ובשלושים היו קורין אותו. וכן הורה מהר"ר אהרן גר"ו".

תקיפות רבה גילה רבנו נגד עוברי עבירה, ואת אזהרת התורה³⁵ "לא תגורו מפני איש" קיים כפשוטה, ויעיד על כך המעשה הבא³⁶: "כהן אחד היה, בעל בית במדינה, שחילל שבת, כי ראינו פעם אחת באמצע השנה שחילל השבת, שקנה דבר מאכל מערלים, בשר במקולין של ערלים וכה"ג, והביאו לשררה שלו — לפי דבריו. ונשא כל אשר קנה על כתיפו, כמו שני פרסאות, ביום השבת. ולא הניחו הרב הגאון מוהר"ר אהרן גר"ו לעלות לדוכן ברה"ת שלו, ומה גם שכבר נטל את ידיו ועלה עם הכהנים, הורידו הרב"³⁷.

גדלותו של רבנו בהוראה, שיצאה מן הכח אל הפועל בעת שבתו על כס הרבנות בוורמיישא, נודעה בשערים המצויינים בהלכה, ומופלגי תורה התייעצו אתו בבעיות נפתלות, כגון אותה תשובה בהלכות נדה שכתב הג"ר דוד אופנהיים³⁸, וציין לעצמו בראשה: "מיט אבד"ק ווירמייש נושא ונותן גייעזן, והסכים לדבריו".

פרק ד'

ראש ישיבה ואב בית דין

גולת הכותרת של פעולות הרב בקהילה חשובה, היתה בדורות ההם הרבצת תורה בישיבה המקומית. "אב"ד ור"מ", היה תוארו של כל רב היושב על כסא רבנות רם ונכבד; "אב"ד ור"מ דק"ק וורמיישא", היה תוארו של רבנו¹. כיצד היה הרב

34. מנהגי וורמיישא, סי' רנ"ו הגהה ד"ה א"כ. ועי' הערות שם.

35. דברים א, יז.

36. מנהגי וורמיישא, סי' קל"ו הגהה ד"ה הכהנים עולין. והשוה שם סי' קנ"ה בסוף ההגהות.

37. עי' כף החיים סי' קכ"ח ס"ק רי"ז.

38. שו"ת נשאל דוד, ח"ג, יר"ד סי' י'. התשובה נכתבה בחשון תמ"ב, ואב"ד וורמיישא הנזכר בה הוא בהכרח רבנו, ששימש אז בוורמיישא.

פרק ד'

1. ראה הכותרות לחלק מהסכמותיו.

2. ר"י שמש, מנהגים דק"ק וורמיישא, סי' רצ"ב.

3. למשל בתקנות מדינת ליטא משנת תכ"ז נאמר שעל הקהילות הראשיות במדינה להחזיק לפחות ח"י בחורים. עי' ר"ש אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, ח"א, ת"א תרפ"ה, עמ' קט.

4. נדפסו ב"בלעטער פיר יידישע געשיכטע אונד ליטעראטור", שנה רביעית, 1903, עמ' 146 ואילך.

5. בתקנות משנת תט"ו, שם עמ' 178, צימצמו, מסיבה לא ברורה, את חובת בעלי "חבר" להופיע בישיבה לשנתיים אחר קבלת התואר, ואין אנו יודעים מהו מספר השנים שהם חויבו לבוא לישיבה, בעת שרבנו כיהן כאב"ד ור"מ.

שנה, החליטו שני רבותיו המובהקים הנ"ל להעניק לו סמיכת "מורינו", אליהם הצטרף גם רבנו, בכתבו את נוסח הסמיכה דלהלן:

"ויהי דוד לכל דרכיו משכיל, יודע נגן ואיש מלחמה וטוב רואי, כל המקרא גקרא על שם תורתו, ה"ה האלוף התורני האברך, בן חכם ישמח אב המופלא כהר"ר אברהם אופנהיים יצ"ו, אשר שאב מימי וידעתי מנעוריו, מעת היותו פה קהילתנו הקדושה מקום גידולי קודש, לא מש ספר תורה מפיו, ויצק מים על ידי ועל ידי לומדים מופלגים, למגרס ולעיוני ותידודו קודם ללבונה, בונה וסותר, העדני העצמי מעדן עצמו כתולע ובכל עצב היה מותר, ובבית קדשי קדשים לא נמצא נותר, ויגע ומצא בקטנותו מה שאי אפשר לתלמיד ותיק ליגע בגדולתו, ולעיניו לא נתן שינה ותנומה, וחכמתו בקרית חוצות הומה, לילה כיום יאיר לו, וכנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, כיון שהגיע חצות לילה קם ועסק בתורתו, ורוח צ'פון אמרתו בלבו מנשבת בו וכליותיו יועצתו.

"ותמיד היה תלמיד מחכים רבותיו, וקיבץ תורה מלא על כל גדותיו, וכמה מסכתות יכוננו יחדיו על שפתיו, עד דוד הגדיל ושמש ת"ח הרבה אצל גאוני ישראל, לא ישב בסוד משחקים ויעלוז, כי אם באר היטב הוא, וכאשר העיד עליו על חריפותו ובקיאותו הרב הגדול מהר"ר וואלף, אב"ד ור"מ דק"ק לנדשבורג והמדינה אשר חלק מכבודו ליראיו וסמך ידיו עליו בשם מורינו כאשר הפליא והפליג בכתבו.

"והגם שאין אומרים למי שלא ראה את החודש יבא ויקדש, אעפ"כ ראיתי ותהיתי בקנקנו קודם חתונתו, וראיתי התמדתו וחריפותו ובקיאותו, ולמדתי הסתם מן המפורש שאין ספק וספק ספיקא המתהפך, שהרב הגדול בצדק נתן עדותו, ובימים לא כביר יתפשט בישראל טלו, טל אמרתו¹¹, על כן אמרתי נוצר תאנה יאכל פרייתו לפרוס עליו גולתא דדחבא, וגורתי בגורת נח"ש על כל חזני ארץ עד מקום שידי מגעת¹², לקרותו לספר תורה: 'מורינו הרב רבי דוד בן החבר רבי אברהם', וכן יתקרי בפומי דאינשי, לא ינשה. וכל העובר על דברינו ליטריקה חוי' דרבנן דלית ליה אסותא, וכל המכבדו ומחדרו יכובד מא"ל הכבוד החולק ליריאיו ולחושבי שמו.

"כה דברי אלה היום יום א' מסדר זה הדבר אשר צוה ה' כ"ף תמוז דהאי שתא תמ"ד לפ"ק.

אהרן תאומים בוורמיישא, ועל סוגי התלמידים השונים שהשתתפו בלימודיה, ניטיב להבין את הזיקה שהיתה לשנים מגדולי ישראל, ה"חות יאיר" וה"נשאל דוד", לישיבת וורמיישא ולרבנו העומד בראשה.

שש שנים אחרי שרבנו התיישב בוורמיישא, בשנת תל"ה, הציג לפניו הג"ר יאיר חיים בכרך, בעל ה"חות יאיר", את ספרו הגדול על שולחן ערוך אורח חיים בשם "מקור חיים", וביקש ממנו הסכמה להדפסתו. רבנו נענה לבקשה בנפש הפצה, וכתב שם בין שבחי המחבר, כי "הרב המופלג נר"ו ה"י זה שנים אתי עמי במחיצתי, ישב אהל ומקנה קנין... ולא זו מכותלי בית מדרשתו⁶..." מסגנון הדברים עשוי להתקבל הרושם כאילו היה ה"חות יאיר" תלמידו של רבנו, ואולי חש בכך החו"י עצמו, כי בהזדמנות אחרת הוא כותב על רבנו⁷: "לא מיניה נקיטנא רשותא ולא למדתי מימי אפילו יום אחד בישיבתו, מכ"ש שנה או שנתיים". אנו יודעים כמובן שה"חות יאיר" לא היה תלמיד רבנו, כי הוא כבר שימש במשרות רבנות אחדות⁸ בטרם פגש את רבנו, אלא שלאמיתו של דבר לא נתכוין רבנו כלל לתאר את ה"חות יאיר" כתלמידו, כל מה שכתב הוא, שהיטיב להכיר את החו"י בבואו אל הישיבה אחר שחרית, כמו שאר הרבנים והלמדנים בני קהילת וורמיישא, על מנת לעסוק בפלפולה של תורה, כפי שראינו למעלה⁹. בהזדמנויות אלה עמד רבנו על כוחו בתורה של החו"י, ועל כך ביקש להעיד בהסכמתו ל"מקור חיים".

נער בן שמונה היה הג"ר דוד אופנהיים, בעל שו"ת נשאל דוד, כאשר ראה את רבנו אהרן תאומים עולה על כס רבנות עיר מולדתו וורמיישא¹⁰. בתור אחד מילדי החזר היה גם הוא נבחן מידי יום חמישי על ידי רבנו, אשר נהנה הנאה מרובה מהתפתחותו הבלתי מצויה של הנער. כאשר הגיע זמנו של העילוי הצעיר ללמוד בישיבה, לא נכנס לישיבת רבנו. כדי לקיים את עצת חז"ל¹¹: "הוי גולה למקום תורה", נשלח ר' דוד למקומות תורה אחרים, אל ישיבותיהם של הג"ר גרשון אשכנזי אולף בק"ק מיץ¹², והג"ר יצחק בנימין וולף, בעל "נחלת בנימין", בק"ק לאנדסברג¹³. עם כל זה, כל אימת שבא לבקר את הוריו בעיר מולדתו וורמיישא, היה ר' דוד שואב מבאר חכמת התורה של רבנו, מפלפל עמו, מתייעץ אתו בהלכה¹⁴, ומאזין לדרשותיו¹⁵. כאשר מלאו לר' דוד עשרים

11. אבות פ"ד מ"ח.
12. עי' מה שכתבתי בתולדות רבנו גרשון אשכנזי אולף, מבוא לס' תפארת הגרשוני, מכון להוצאת ספרי קדמונים, קרית צאנז נתניה תשמ"ז, פרק ד'.
13. עי' בביוגרפיה מהרב לוונשטיין, שם עמ' 539—540.
14. עי' שו"ת נשאל דוד, ח"ג, יו"ד סי' י' הערה א'.
15. הסכמת ר"ד אופנהיים לס' בגדי אהרן.
16. תחזית זו של רבנו התקיימה במהרה, כעבור חמש שנים, בגיל עשרים וחמש, נבחר לאב"ד ניקולשבורג ומדינת מוראביה.
17. כלומר בכל המדינות אשר תחת רבנותו של רבנו. עי' לעיל פרק ג'.

6. י"מ צונץ, עיר הצדק, עמ' 134, העתיק: "מכותלי בית מדרשתו", וזה מגביר את הרושם כאילו היה החות יאיר תלמיד רבנו.
7. בראש השנותיו על ספרו של רבנו. ראה לעיל סוף פרק ב'.
8. היה אב"ד קובלנץ עד שנת ת"ל (עי' הקדמתו לס' כללי עץ החיים הנדפסת בסוף שו"ת חות יאיר), וממלא מקום הרב בוורמיישא עד שנת תל"ב (עי' לעיל פרק ג').
9. אנו יודעים שהחו"י ישב גם בבית הדין יחד עם רבנו, בשנת כתיבת ההסכמה, תל"ח. עי' שו"ת נשאל דוד, ח"ג, יו"ד סי' ט'.
10. הגר"ד אופנהיים נולד בשנת תכ"ד, ראה בביוגרפיה שלו מהרב ד"ר ל' לוונשטיין, שנדפסה בחלק הגרמני של ספר הזכרון לדוד קויפמאנן, תהלה לדוד, ברעסלויא תר"ס, עמ' 538.

אצלו, ואף שלא היתה זו דרכו לחלוק תוארים כלשהם לרבנים הנזכרים בספרו "אמונת שמואל", הרי בהביאו שם את המשא ומתן ההלכתי עם רבנו, הוא מתארו כ"הרב הגדול מוהר"ר אהרן דרשן, אב"ד דק"ק ווירמיישא"²³. לימים, עתידים היו שניהם לעלות על כס רבנות קראקא, תחילה הג"ר אהרן שמואל ולאחר זמן, רבנו.

במשך הזמן יצאו לרבנו מוניטין כדיון, ואף ממקומות אחרים באו לפניו מתדיינים. אנו יודעים, למשל על ראובן, היושב באחד הכפרים, שמכר את פרתו המבכירה לשמעון, תושב אחת הקהילות, ופרה סוררת זו המליטה בכור בטרם עת, מיד אחר מעשה המכירה. הלוקח נבהל למראה עיניו, כי חשש שגידול הבכור וטיפוחו יפול על שכמו, היות ובכור זה לא נמכר לגוי בעודו ברחם אמו. בא שמעון הלוקח בטענות אל ראובן המוכר על שלא מכר את הולד לגוי, וטען שמקח טעות הוא, והריהו מסרב לשלם לו את דמי הפרה. לאחר נסיונות פשרה שלא עלו יפה, "ירדו לדין יחד, המוכר והלוקח, לפני האב"ד דק"ק ווירמיישא, ונפסק ביניהם שהלוקח מחויב להחזיק את הפרה וולדה, ואין לו שום דין ודברים על המוכר". לפסק דין זה של רבנו היו אחר כך השלכות נוספות, שהעסיקו כמה מגדולי הדור ההוא²⁴.

היו גם דיני תורה שהובאו בפני רבנים אחרים, והללו התייעצו עם רבנו קודם שהגיעו לכלל הכרעה²⁵. מעניין הדבר, שבמסגרת בית הדין שלו, בשיתוף הדיינים שעמו, פסק רבנו גם בעניינים שאינם נוגעים לממון או בין אדם להבירו, כגון תוראות נשים. "כבר נפסק מאתנו בית-דין, דהיינו אני ח"מ והאלוף המרומם מהר"ר חיים²⁶, ביום ב' אייר תל"ח, על אודות האשה... על אודות ראיית דמה בימי מניקה שלה... נאם הטרוד אהרן תאומים"²⁶.

בימי שבתו בוורמיישא, עברו על רבנו שתי סכנות חיים, שיצא מהן בשלום, אך הותירו עליו רושם עז, ועוררו אותו ואת זרעו להביע הודאתם לבורא עולמים בדרכים מקוריות ובהנצחה לדורות. "מעשה חזיתי ביי", פותח רבנו בתיאור המאורע הראשון²⁷, "בשנת תל"ה לפ"ק, ביושבי לסדר הסדר, צפה הצפית השלחן ויאירו הנרות, החליתי בחולי גדול וכאב אנוש. ביום נחלה אמרתי: קפדתי ימי ושנותי נכרתו! וזה ימים לא כביר²⁸, ריחם ה' עלי והחזיר לי בריאותי כראי מוצק וכטל אורות. אמרתי ונדרתי לה', להיות לי ולבני זכר לדורות: אם יגזור ה' בחיים לקיים נדרי אשר נדרתי בעת צרות, להיות

"נאום הצעיר אהרן תאומים בן לא"א הרב הגדול מהור"ר משה זצ"ל חונה וורמיישא והמדינה"¹⁸.

בכתב סמיכה זה, ממנו אנו רואים את אהבתו הגדולה של רבנו לצעירים המוסרים את נפשם על התורה, אנו מוצאים אישור נוסף לעובדה שרבנו העניק מטוב תורתו לר' דוד אופנהיים עוד מגיל רך. גם אחרי שגלה למקום תורה והתאבק בעפר רגליו של הג"ר בנימין וולף בלאנדסברג, דחק בו רבו זה, לכתוב לו את החידושים שישמע מפי רבנו בעת שיבוא ר' דוד לוורמיישא: "שמעתי מכ"ת נוסע לאביו לוורמיישא... ישלח לי מכ"ת חדושי תורתו וחדושי תורת הגאונים בקהילה הג"ל... וכל הספיקות בספרי¹⁹ אשר ישמע מפי הרב דקהילת וורמיישא, או מפי הרב מוהרר"ח יצ"ו²⁰, ישלח לידי ברשימה קצרה"²¹.

במרוצת השנים שמע הג"ר דוד אופנהיים הרבה דברי תורה, חידושים והלכות מפי רבנו אהרן תאומים, ברם תלמיד מובהק שלו לא היה, ובאף מקום אין הוא מזכיר את רבנו בשם "מורי ורבי".

"אב"ד ור"מ" היה רבנו. אל תוך בית מדרשו של רבנו הצצנו, וראינו מעט ממלאכת הקודש שלו כ"ריש מתיבתא". עתה נעיף עין, ככל הניתן לנו, על האופן בו שקד על תפקידיו כ"אב"ד", על מעשיו בבית הדין של ק"ק וורמיישא. את רשות הדיבור נמסור שוב לשמש הנאמן, ר' יוזפא²²: "כי יהיה פה ק"ק דברי ריבות בין דין לדין דבר שבממון, אזי מוכנים פה שלשה בתי דינים. הראשון האב ב"ד, והשני הב"ד הקבוע כל השנה, והשלישי זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד... והביררה לגתבע לבא לפני חד מן השלשה בתי דינים הנ"ל שיבחר הגתבע. מ"מ אם הוא דבר שצריך גביית עדות, יוגבה העדות שהוא אצל האב ב"ד ובביתו. והרב יטול שכר מגביית העדות כנהוג, ויכתוב העדות על נייר וישלח העדות לב"ד אשר ידונו עליו. ואם התובע שולח השמש ב' או ג' פעמים אחרי הגתבע לבא עמו לדין והגתבע מסרב, כותבין לתובע שסירב הגתבע וראוי להכריזו בב"ה. לפעמים כותב הרב סרבנות ולפעמים כותב הב"ד סרבנות".

בראשית דרכו של רבנו בעסקי הדיינות, שלא היה מתעסק בהם טרם בואו לוורמיישא, חש בצורך להתייעץ עם רבנים ותיקים, ופנה באחת הבעיות הממוניות שהובאו לפניו, לעזרתו של רבה של פראנקפורט, הג"ר אהרן שמואל קאידנובר, בעל "ברכת הזבח", והלה לא זילזל בדרשן המפורסם שנכנס זה עתה לעסקי הדיינות, אלא השיב לו בכבוד גדול מן הרגיל

24. עי' שו"ת חות יאיר, סי' ל"ח-מ'.

25. עי' שם סי' קי"ח-קכ"א.

26. שו"ת נשאל דוד ח"ג יו"ד סי' ט'.

27. בהקדמתו לפירוש ההגדה שלו "מטה אהרן".

28. הפירוש הג"ל נדפס לראשונה בשנת תל"ח, ולפי זה נמשכה מחלתו תקופה ממושכת, אולי כשנתיים.

18. גיר דוד, מבוא לשו"ת נשאל דוד ח"ג, עמ' ט'.

19. נחלת בנימין, אמשטרדם תמ"ב.

20. ר' יאיר חיים בכרך, בעל החות יאיר.

21. אגרת הג"ר יצחק בנימין וולף, בעל הנחלת בנימין, נדפסה בשו"ת נשאל דוד ח"ג, מדור הגספחים, סי' א'.

22. מנהגים דק"ק וורמיישא, סי' רצ"ד.

23. שו"ת אמונת שמואל, סי' נ"ח.

לשמימה, והסוס קפץ והרכיב עמו עד בלי די. וה' השקיף מן השמימה וישמע את תפסתם והצעקה הגדולה, וירחם ובא בעל הסוס, ולקח הסוס ברסן פיו, והרסן הוא דק מאוד, ויקח את הסוס מעליו.

"וה' יקח זה תחת כל גזרות רעות המתרגשות, ואות וסימן הוא זה, שיעשה לנו ניסים ומופתים גדולים מזה, כי זה הוא המופת. ע"כ נדר לה' אשלם בכל שנה ושנה, לחלק בזה היום לעניים ולגזור בו תענית בבני ביתינו. ע"כ כתבתי לזיכרון. והנעשה נעשה יו' ב' ויו כסלו שנת תיו מם ויו לפ"ק. הצעיר יאקב תאומים".

פרק ה'

ויהי בנסוע אהרן לקראקא

שמעו של רבנו יצא למרחקים. קהילות אשר כס רבנותן התפנה, נתנו דעתן על רבנו. לאחר פטירתו של הג"ר יעקב יצחק ב"ר שלום, אב"ד ליסא¹, בחודש ניסן תל"ג², עשתה קהילתו מאמץ להעלות את רבנו על כסאה³. ליסא שהיתה קהילה מתפתחת במדינת "פולין גדול" (מחוז פוזנא), לא יכלה להתחרות עם וורמיישא בייחוס עתיק ובעושר מורשת דורות, היא היתה קהילה חדשה יחסית, אשר נוסדה פחות ממאה שנים לפני כן⁴, ואם כי ברבות הימים נודעה כמרכז תורה מפואר (בין הגאונים שיסבו בליסא יש להזכיר את הג"ר עקיבא איגר והג"ר יעקב ליסא בעל ה"נתיבות"), הרי שבתקופה זו עוד לא הגיעה לידי כך, ופרנסיה תרו אחרי גדולי ישראל שבכוחם להרים את קרן התורה בקהילתם.

בחודש טבת תל"ז התקבל רבנו לאב"ד ליסא⁵. רבנו שהתאושש אז מן המחלה הקשה שפקדה אותו כשנתיים לפני כן⁶, נטה להיענות להצעה, וראה את ישיבתו בוורמיישא כעומדת לפני סיומה. בתקופה זו היה רגיל להוסיף לחתימת שמו את המילים: "חונה בק"ק וורמיישא והגליל לעת עתה"⁷. מה משך אותו אז לליסא, אין אנו יודעים, יתכן שחברי קהילת ליסא האמידים הציעו לו אפשרויות גדולות יותר להרבצת תורה (מספר בחורים גדול המוחזק ע"י הקהילה), ואולי ביקש

לי ולבני לזכרון ולמשמרת, כאשר החילותי בעת סדור ההגדה להזכיר יציאת מצרים בשירות, וה' עזרני להחיותי כיום הזה, והצלה ורפואה חדא מלתא במכתב אלדים חרות, נדרתי ואשלמה לעשות פירוש על ההגדה מתחילתו ועד סופו, דברים מתוקים מדבש אמרות ה' טהורות!... וחבור זה לא עשיתי כי אם לקיים נדרי אשר נדרתי". כך זכינו לספר של רבנו, הראשון ממנו שהגיע לדפוס והיחיד שנדפס בחייו, ספר שמלכתחילה לא עלה בדעת רבנו לחברו ורק בתוקף הנסיבות עלה רעיון חיבורו בדעתו.

חלפו מאז למעלה מעשר שנים, ועל חיי רבנו ריחפה סכנת פתאום חדשה. ידיעה על השתלשלות הענינים נשתמרה בידיו באקראי. אחד מבניו של רבנו, ר' יעקב תאומים, רשמה למזכרת בשולי ספר שבכתב יד (בשם "חסד לאברהם") שהיה אולי שייך לו. כתב יד זה נתגלגל כעבור כמה דורות לידי רבי חיים מיכל, אספן ספרים נלהב בהאמבורג שחיבר ספר על חכמי ישראל וספריהם, "אור החיים" שמו (נדפס בפפד"מ תרנ"א). בספרו זה מגלה ר"ח מיכל טפח מן המסופר בכתה"י הנ"ל²⁹: "הרב הקדוש מו"ר אהרן הי"ד ב"ר משה ב"ר שמעון תאומים... נעשה לו נס... ביום ב' ו' כסלו תמ"ו, אשר בעבור זה קבלו בני ביתו יום זה לתענית בכל שנה, ככתוב מיד בנו בסוף ס' חסד לאברהם, כ"י אשר לי". מה היה הנס — אין הוא מוסר לנו. אחר פטירתו של ר"ח מיכל בשנת תר"ו, נרכשה ספרייתו ע"י הספריות הגדולות באנגליה. ספרי הדפוס שלו הגיעו למוזיאון הבריטי בלונדון וכתבי היד אל ספריית הבודליאנה באוקספורד³⁰, וביניהם גם כתה"י "חסד לאברהם"³¹. שם נתגלתה מחדש ההוספה של ר' יעקב תאומים, ואז יצאה בשלמות לרשות הרבים³².

הנה המאורע, כפי שהוא מסופר שם: "זכרון הנס שנעשה לאדוני אמו"ר האלוף הגאון הגדול כמהר"ר אהרן תאומים, אב"ד דבירמש, בנסיעתו לנייאשטט ורכב על הסוס ובבואו לפני השער בבירמעש, ששמו נקרא 'מעצצר-טאר', ובא סוס אחד, והסוס הוא מועד, וקפץ על סוסו שרכב עליו, ואדוני א"מ נר"ו הצעיק בצעקה גדולה ומרה, ואין אדם אצלו, לא מן הערלי ולא מן היהודי, רק אמי מורתי הרבני והחסידה מרת אסתר אשתו, והיא ג"כ הצעיק[ה] בצעקה גדולה ומרה עד

29. עמ' 145 מס' 304.

30. ראה נ' בן-מנחם, אור החיים ואוצרות חיים, מבוא לס' אור החיים (הנ"ל), מהד' ירושלים תשכ"ה, עמ' IX.

31. קודקס אוקספורד רשימת נויבויער מס' 1858.

32. נדפס לראשונה ע"י ד' קויפמאן, רי"ח בכרך, עמ' 61—62, ושנית (העתקה מקויפמאן?) בטעויות אחדות, ע"י רי"ד פעלד, חלקי אבנים, נספח לשו"ת נשאל דוד ח"ג, עמ' רטז.

פרק ה'

1. מגדולי הדור המובהקים. תלמיד הג"ר חיים כ"ץ אב"ד פפד"מ ופוזנא. שימש ברבנות הקהילות שטרים וליסא. הניח אחריו בכת"י

שני קובצי שו"ת בשם "בית לוי" ו"שלוש בית". עי' רח"נ דעמביצער, כלילת יופי, ח"ב, קראקא תרנ"ג, דף קלז, ב.

2. ע"פ נוסח מצבתו שהובא אצלו י"ק וולף, "ביבלייתעקה העבראעא", כרך 4, האמבורג 1733, מס' 1214.

3. הרב ד"ר ל' לוי, געשיכטע דער יודען אין ליסא, פינגע 1904, עמ' 47.

4. יידישעס לעקסיקון, בערלין 1929, כרך שלישי, עמ' 1123.

5. עדות הגרי"ח בכרך בכתה"י של השגותיו על ס' מטה אהרן, הובא בכתה"ע "בכורים", חלק א', עמ' 22.

6. ראה לעיל פרק ד'.

7. כך בהקדמתו לס' מטה אהרן, שנדפס בשנת תל"ח, וכן בתשובות מיום ה' כסליו תל"ח, שנדפסה בשו"ת נשאל דוד, ח"ג, יו"ד סי' ט'.

בחומה, לעשותה עיר פרוצה¹³.

למרות מאמצי היהודים לשאת ולתת עם הצרפתים באופן ישיר (דבר שעורר עליהם את זעם מועצת העיר שטפלה עליהם אשמת בגידה), לא הצליחו להציל מידיהם את רחוב היהודים ביום פקודה¹⁴. שמועות מחרידות הגיעו לאוזנו של רבנו, שעזב בינתיים את העיר, והוא מעיד על עצמו כי הוא "שרוי בצער בבשורת רעות מוירמייזא שהם בסכנה גדולה בעו"ה, קהילה קדושה כזאת! אשר לאונן ולקונן, וה' יצילם!"¹⁵. מה אירע בוירמייזא שכה זיעזע אותו? "בוודאי שמע החורבן הקהילות שבמדינות אשכנז, וביחוד פאר כל הקהילות ה"ה ווירמייזא תוב"ב, אשר לפנים היתה עיר ואם בישראל, וכל בית ישראל יבכיון השריפה, ותדמע כל עין דמע... שבעו"ה יום ג' לסדר ויקרא שם המקומות בערה¹⁶, כי בער במ אש ה', נשרף המקום והרחוב של היהודים [ב]וירמייזא, עם עקרה ושרשה, עם המקדש מעט, גם בה"כ של רש"י ז"ל..."¹⁷.

חורבן הקהילה היה כמעט מושלם, ובני וורמייזא נפוצו לכל עבר, כשהייאוש מכרסם את לבם. הם היו זקוקים עתה למנהיג חזק שיעודד אותם ויפיח בהם תקווה לעתיד טוב יותר. רבנו ששהה אז במרחקים יכל להתנחם בעובדה שהוא לא השאיר את צאן מרעיתו ללא מורה דרך ומנהל. עמיתו בעל ה"חות יאיר" המשיך לנווט את ספינת וורמייזא הטרופה. "כי אחר שנחרב קהילתינו בעונינו ושמים עירינו, סיון תמ"ט, ושאלו בני ק"ק תוב"ב שנתפזרו כבמזרה, אם מחויבים בתעניות מנהגי הק"ק¹⁸, ושאר דברים שנהגו שם (וכן כמה מיני פרישות שנהגו בק"ק, כגון שנתפזרו מחמאה של גוים¹⁹ וכרוב כבוש²⁰ ופירות יבשים), אחר שהוא שםם ותל עולם ממלכות צרפת, ולאחר יאוש הוא בעיני כל יהודים וערלים שתחזור ותבנה עוד בימינו, כי ים המלחמה הולך וסוער, ואף אם יבוא שלום וינוחו יושבי הארץ מי יודע אימת תיבנה ותכונן, ואימתי יחזרו אליה צאן קדשים, לכן על דעת קצתם לומר: כל תעניותיה והנהגותיה בטלים ומבוטלים! ואף כי תחזור להתיישב אחר היאוש בדור הזה, אין מצד החיוב לאשר ולקיים מנהגים הקדמונים, כי פנים חדשים בא לכאן!" נגד אורית החידלון והמשבר הנפשי

רבנו לעזוב את וורמייזא בה חלה קשות, ע"פ הכלל של "משנה מקום משנה מול"⁸, מאידך גיסא נאלץ רבנו לדחות את נסיעתו לליסא עד שישבו כוחותיו אליו. לבסוף גברה אצלו חיבת קהילת וורמייזא, והוא החליט להשאר בה⁹. קהילת ליסא המאוכזבת חידשה את חיפושיה אחר רב מתאים, ומאמציה הוכתרו בהצלחה כאשר בשנת תל"ט ראתה עולה על כס רבנותה את הג"ר יצחק ב"ר משה גרשון, המכונה ר' איצק ר' אלי' רח"ל⁹.

בחודש טבת תמ"ז התקבל רבנו לאב"ד קראקא⁵ — עשר שנים בדיוק, מחודש לחודש, אחר קבלתו לליסא. עתה לא היו לרבנו שום היסוסים לגבי יתרונותיה של הרבנות החדשה. הוא נקרא להנהיג את אחת מקהילות ישראל החשובות ביותר בדור ההוא, בשעה שהקרקע תחת רגליו בוורמייזא עמדה להישמט: העיר וורמייזא עמדה לפני חורבן איום, ובקיעים ראשונים בשלמותה נראו כבר בשעה שכתב הרבנות הקראקאי הגיע לידיו. גם האסונות הכבדים שפקדו את רבנו בשנה החולפת, תמ"ו, לא היו בהם כדי לעודד אותו להישאר במקום¹⁰.

מותו של הקורפירסט קארל, שליט נסיכות פפאלץ (אליה השתייכה וורמייזא), בשנת תמ"ה, היווה עילה לפתיחתה של מלחמה כוללת בין הצרפתים לגרמנים, שנמשכה תריסר שנים ובמהלכה חרבו ערים ויישובים בחבל נהר הרהיין. הצרפתים התפרצו אל חבל הרהיין, וכבשו עיר אחת אחר השניה¹¹. נפילתה של וורמייזא בידי גיסות הצרפתים צמאי הדם, היתה רק שאלה של זמן. פלוגותיו של הגנרל הצרפתי בופלר הופיעו בשערי וורמייזא בראשית שנת תמ"ט, ומפאת יכולת התגוננות בלתי מספקת, החליטה מועצת העיר להגיע עמו להסכם כניעה, אשר כלל בין היתר את הסעיף האומר שיהודי וורמייזא ממשיכים לסור למרות מועצת העיר¹². כאשר נכנסו הצרפתים לוורמייזא כבר לא היה בה רבנו, והנהגתה הרוחנית של הקהילה נפלה שוב על שכמו של ה"חות יאיר", המודיענו על בעיות הלכתיות שנאלץ לפתור, "כאשר היתה קק"ו [ק"ק וורמייזא] ביד הצרפתי, ובקשו להפיל ב' ג' בתים שהם

13. שו"ת חות יאיר, סו"ס רי"ב.

14. ד' קויפמאנן, רי"ח בכרך, עמ' 71.

15. תשובת רבנו בשו"ת אבן השהם ומאירת עינים, סי' ס"ה.

16. ע"פ לשון הפסוק בויקרא יא, ג: "ויקרא שם המקום ההוא תבערה". והיינו שהדבר אירע ביום ג' לסדר בהעלותך, י"ב סיון תמ"ט.

17. תשובת הג"ר דוד אופנהיים בשו"ת אבן השהם, סי' ס"ו; שו"ת נשאל דוד, ח"ב, חו"מ סי' י'.

18. היינו תעניות ערב ר"ח שבט, י' אדר, כ"ג אייר ור"ח סיון. ע"י ר"י שמש, מנהגים דק"ק וורמייזא, סי' פ"ו, צ"ח—ק', ר"ט, רט"ו.

19. שם, סי' רע"ד.

20. שם, סי' רע"ו.

8. ע"י מס' ר"ה טז ע"ב: "ד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם... וי"א אף שינוי מקום, דכתיב ויאמר ה' אל אברהם לך מארצך, והדר ואעשך לגוי גדול".

9. געשיכטע דען יודען אין ליסא, עמ' 176. — לפנים אב"ד ניישטאט הסמוכה לקראקא. היה מחותנו של הג"ר אליקים געץ בעל שו"ת אבן השהם ומאירת עינים.

10. ע"י להלן פרק ח', על מות בני משפחתו, אשתו ובנותיו. מאידך יש להעיר כי אין זה נכון שגעועים למולדתו הניעוהו לקבל את רבנות קראקא (כפי שכותב מ' בראנן, איינע זאמלונג פירטער גראבשריפטען, עמ' 397, הערה 3), כי רבנו גדל במוראביה ואוסטריה, ולא בפולין.

11. ע"י ב' געבהארדט, האנדבוך דער דויטשען געשיכטע, כרך שני, עמ' 243.

12. פ' רויטער, וורמייזא — 1000 יאהרע יודען אין וורמס, עמ' 122.

הזה נעמד ה"חות יאיר" בעזו, "והשבתי להם, כי לא כן הוא. ואף אם יחידים קצתם מתיאשים, בטר ציבור גרירי, וחסדי ה' לא תמנו, וארז"ל ריש כתובות²¹: שמדא עבידא דבטלה. וכן עניני מלחמות וגירוי מלכות שכיח וסופן שלום — ומה גם עיר ואם בישראל וק"ק ישן נושן כזו, והרי עדיין ס"ת וכלי קודש וכל פנקסי קהל סגורים ומוברחים... ובכל זאת מצפים לתשועת ה' בדרך טבע, לכן הוי דעתם לחזור, ומוטל עליהם כל קבלת וחומרת בני הק"ק הקודמים!"²².

חזונו של ה"חות יאיר" התקיים כעבור שנים אחדות, כאשר בני וורמיישא החלו לשוב למקומם ולשקם את קהילתם — או אז הכתירו אותו כאב"ד ור"מ ק"ק וורמיישא, ושם מנוחתו כבוד²³.

ורבנו, היכן היה הוא בעתים הטרופים הללו? הוא ניצל מפורענות וורמיישא "כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדב, ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש"²⁴. הוא יצא את וורמיישא בתאריך לא ברור²⁵, הלך ונסוע בקהילות אשכנז, כשפניו מועדות אל היעד המפואר, ק"ק קראקא. בימים שלאחר חג השבועות תמ"ט, אנו מוצאים את רבנו בהאמבורג. שם דרש בשבת קודש פרשת בהעלותך דרשה שהפליאה את שומעיה²⁶, הלא היה רבנו מגדולי הדרשנים, ודרשה זו הותירה רושם כה עז על פרנסי קהילת האמבורג, עד שהנציחו את המאורע ושמו את שמו בספר הזכרת נשמות (מעמורבוך) של הקהילה²⁶. סיבות פוליטיות — "עלילת השר", המושל

בקראקא כנראה²⁷ — עיכבו את בואו המהיר של רבנו לקהילת קראקא, ובינתיים נאלץ רבנו לסובב בין קהילות גרמניה, כאשר משפחתו געה ונדה בדרכים מקבילות. מקצת מתלאות הגדודים האלה באו לידי ביטוי במכתבו מיום י"ז סיון תמ"ט: "הנני בעברי פה המבורג, ובשבת העבר דרשתי פה דרוש נפלא, ועדיין אני פה עד יום א' אי"ה, ודעתי אי"ה להיות ביום ג' בעיר הנובר, אבל לא ידעתי השורש, כי זוגתי הרבנית תחי, היא עם בני ביתי, הם בק"ק הלבשרשטאט, ולא ידעתי אם יכתבו לי יום ה' הסמוך שהם נסעו לדרכם לברלין, ואז צריך ליסע מפנה לברלין..."²⁸.

תוכניתו להגיע לברלין יצאה אל הפועל, ומשם המשיך את מסעו לברסלאו. בערים הללו פגעו בו מחברי ספרים, אשר ששו על ההזדמנות ליטול ממנו הסכמה על ספריהם²⁸, ביניהם הגאון הגדול ר' שמואל הרמתי, אב"ד שידלוב ופיוורדא, שקיבל את הסכמת רבנו לחיבורו המפורסם על שולחן ערוך אבן העזר "בית שמואל" (מהדורא קמא)²⁹.

מותו ומיגע הגיע רבנו לקראקא לקראת חג הפסח ת"נ³⁰. דבר נפלא הוא — כותב רח"נ דעמביצער³¹ — המחזה היקר הזה, אשר קרה בעת ההיא ובזמן אחד לשתי קהילות הגדולות והחשובות שבכל תפוצות הגולה, כי בעת אשר בחרו ראשי עדת העיר קראקא, שהיא מטרופולין של כל מדינות פולין, לרב אב"ד איש מארץ אשכנז, אשר היה אב"ד בק"ק וורמייזא, באותה עת עצמה בחרו להם ראשי עדת העיר פראנקפורט

27. ע"י עיר הצדק, הע' 61 בעמ' 52.

28. שם, עמ' 131—132.

29. רבנו חותם שם "בנסוע למכון שבת ק"ק קראקא, ברעסלוי והגליל כיז תמוז תמ"ט". — על הג"ר שמואל ע"י במבוא שכתבתי לס' מטה יששכר, פרק ז'.

30. כ"כ החו"י, ע"י לעיל הע' 25. כך יוצא גם מדברי פנקס הח"ק דקראקא (עיר הצדק, עמ' 132): "ובא בעו"ה לכאן על כסא ממלכתו לערך ששה עשר שבועות, ואחר נסע לועד הגליל", שם נרצח בב' מנחם אב, היינו כארבעה חדשים אחר בואו לקראקא, הוי אומר שרבנו הגיע אליה בתחילת ניסן. בסתירה לשני המקורות הנ"ל, לפיהם היה רבנו בקראקא רק סמוך לפסח ת"נ, עומדת חתימת רבנו בהסכמתו לס' צנצנת מנחם, ברלין ת"פ (נדפס שנית ע"י מכון להוצאת ספרי קדמונים, יוניאן סיטי תשמ"ז): "כ"ד היום יום ב' ק"ז אלול תמט"ל, נאום הטרוד אהרן תאומים בל"א הרב הגדול מוהר"ר משה זצ"ל תאומים, חונה בק"ק קראקא והגליל יצ"ו". אם נקבל חתימה זו כפשוטה, יובן ממנה שרבנו ישב בקראקא כבר באלול תמ"ט, היינו חצי שנה לפני המועד בו הגיע לשם לפי המידע הנ"ל. אולם יש לקחת בחשבון, שס' צנצנת מנחם נדפס רק בשנת תע"ט, כלומר שלושים שנה אחר כתיבת ההסכמה. בינתיים כמובן הגיע רבנו לקראקא. יתכן שהמדיפסים לא ראו טעם להדפיס מילים כגון "בנסוע למכון שבת ק"ק קראקא", אותם אולי כתב רבנו במקור (השוה לעיל הע' 29), ואשר שיקפו מציאות חולפת, והעדיפו להדפיס "חונה בק"ק קראקא", המשקפים את המציאות כפי שהיא נחרתה בתודעת הציבור. אפשרות נוספת, רחוקה יותר, היא שרבנו שהה שהות קצרה בקראקא באלול תמ"ט, עזב אותה מסיבות שונות הקשורות אולי ברציחתו (ע"י להלן פרק ו'), והגיע אליה לשיבת קבע סמוך לפסח ת"נ.

31. כלילת יופי, ח"ב, דף קמח, א.

21. דף ג ע"ב.

22. שו"ת חות יאיר, סי' קכ"ו.

23. ע"י פ' רויטער, שם, עמ' 56, וצילום מצבתו, שם, עמ' 55.

24. עמוס ה, יט.

25. בהסכמת הגר"ד אופנהיים לס' בגדי אהרן נאמר על רבנו כי "הי' איתן מושבו לאב"ד ור"מ בק"ק וורמייזא שבע עשרה שנה". אם כנים דברינו לעיל פרק ג', שרבנו התיישב בוורמיישא לכל המוקדם בראשית שנת תל"ב, יצא חשבון גמר 17 השנים בשנת תמ"ט, ואם נאמר ששבע עשרה השנים הנזכרות אינן בדקדוק, ומקצת השנה השבע עשרה ככולה, אזי עזב רבנו את וורמיישא בשנת תמ"ח. מאידך גיסא כותב החו"י (בכתה"י הנ"ל הע' 5): "נתקבל בחודש טבת ארמלתא ודור יתום בק"ק קראקא תמ"ז, ומפני עלילת השר נתעכב מבוא לשם עד סמוך לפסח ת"ן". מלשון זו הבינו כמה חוקרים, כי רבנו עזב את וורמיישא מיד עם קבלת הרבנות, והתמזמה בדרכים במשך שלוש שנים, ע"י עיר הצדק, עמ' 131; אוצר ישראל, חלק י', עמ' 221. אולם אי משום הא לא איריא, כי יתכן לומר שהתעכב בוורמיישא גופא עד סוף שנת תמ"ח, ומאז נטלטל בדרכים. והנה, רח"נ דעמביצער כותב בס' כלילת יופי, ח"ב, דף קמז, ב': "ונסע מוורמייזא בסוף שנת תמ"ז, בטרם שנחרבה העיר שם ע"י חיל הצרפתים במלחמתם עם חיל הקירה" (כנזכר בפנקס הח"ק פה). ולא ברור מדבריו אם בפנקס היה כתוב רק שעזב לפני חורבן הצרפתים, ועפ"י ההלית רח"נ דעמביצער שזה היה בסוף שנת תמ"ז, או שאת המועד הזה מצא ג"כ בפנקס ההוא. כאמור, הופיעו חילות הצרפתים בוורמיישא רק בפרוס שנת תמ"ט, ורבנו יכל איפוא לעזוב בסוף שנת תמ"ח בלי להתקל בהם. על כל פנים ברור שבקיץ תמ"ט עוד שהה בגרמניה. ראה להלן.

26. ר"י דוקעס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 9. — רישום זה נעשה לאחר מות רבנו בשנה הבאה.

בה בכהונות של רבנים וראשי ישיבות, כגון מהר"ם מלובלין, ה"מגלה עמוקות", הב"ח וה"תוספות יוט"ט".⁸

לקראקא זו, שנחשבה במשך דורות רבים לפאר קהילות פולין,⁹ נקרא רבנו לכהן כאב"ד ור"מ, אחר פטירת הג"ר יצחק חריף, בהושענא רבה שנת תמ"ג.¹⁰ מסתבר שפרנסי קראקא נתקשו למצוא רב בעל שיעור קומה, היאה ונאה לאם הקהילות קראקא, עד שמצאוהו מחוץ לגבולות ארצם, בקהילת וורמיישא, בשנת תמ"ז, ארבע שנים אחר פטירת רבם הקודם. בין מלכא למלכא, היו אז דייני הקהילה מפקחים על צרכי הציבור, ובראשם הראב"ד הג"ר משה בן ה"מגיני שלמה", ועם פטירתו בשנת תמ"ח, הג"ר משה ב"ר נפתלי הירש שור, אשר שימש כראב"ד גם תחת רבנותו של רבנו.¹¹

על כס הרבנות החשוב ביותר בפולין ישב עתה רבנו, מוקף בהערצתם של אלפי יהודי קראקא והגליל. ביקש רבנו לישיב בשלוה, קפץ עליו רוגזה של האנטישמיות הפולנית. מאז גזירות ת"ח ירדה קרנו של בית ישראל בפולין. החלה תקופה של יחסי איבה וקלון, שטופחו על ידי כמרים קאתוליים מן המסדר הישועי הפאנאטי. פולין נתחלקה למחוזות קטנים בהם השתוללו אצילים מטורפים למחצה, אשר נלחמו איש ברעהו בעזרת כנופיות עבדיהם הנרצעים. ההפקרות החברתית לא ידעה גבולות, והיהודים נפלו לה לקרבן. כאשר ביקר הרוזן בסיל פוטוצקי בעיר לבוב, ירה ביהודים (וגם בנזירים הנוצריים), כאילו היו הללו בעלי חיים ועופות. אחד הנסיכים ממשפחת רדזיביץ, צוה על החוכר היהודי שלו לטפס על גדר גבוה בשעת משתה שערך, ולעיני האורחים ירה בו כדורי מות, כדי להפגין את מיומנותו בקליעה למטרה. רע וזמר היה בימים ההם גורלו של חוכר יהודי שלא הצליח לשלם לפריץ את דמי החכירה במועד שנקבע לו. הוא עם כל משפחתו היו נכלאים בצינוק ארמון הפריץ, ואם לא היו אחיהם רחמנים בני רחמנים פודים אותם בהקדם, היה הצינוק הופך עבורם לקבר משפחתי.¹² "כהנה וכהנה הוסיפו בני עולה לענות בגערה, בסקילה שרפה הרג וחנק מי יוכל לשערה?"¹³

מלכודת המות של רבנו הוכנה בעיירה חמעלניק,¹⁴ אשר שימשה פעמים רבות מקום אסיפת ועד מדינת "פולין קטן", הנקראת "גליל קראקא".¹⁵ זיקתו של רבנו אל ועדי רבני

דמיין, שהיא בירת כל מדינות אשכנז, לרב אב"ד איש מארץ פולין, אשר היה אחד מדייני ק"ק קראקא, את הג"ר יוסף שמואל בעל "מסורת הש"ס". כי רבנו אהרן תאומים בא לקראקא בחודש ניסן קודם חג הפסח בשנת ת"ן, ואילו זמן בואו של הק"ר יוסף שמואל בשערי העיר פפד"מ, היה בסוף חודש תמוז בשנת ת"ן לפ"ק...

פרק ו'

וימת אהרן שם

תולדותיהם של יהודי פולין בתקופת הראשונים לוטות בחשיכה גמורה. ידיעות על יישוב יהודי בקראקא מגיעות לידינו החל מימי המהר"ם מרוטנבורג.¹ בתקופה זו היו רק שלוש קהילות בפולין, קראקא, קאליש ופלוזק.² בעטין של גזירות ורציחות הולכות ונשנות של היהודים בגרמניה, התפתחה תנועת הגירה מתמדת של יהודי גרמניה לפולין, אשר הביאו עמם גם תלמידי חכמים וגדולי תורה. הללו עשו את פולין למרכז תורה, שעלה בתקופות ממושכות על מרכז התורה שבארץ מכורתם אשכנז. את הישיבה הראשונה בפולין הנהיג בקראקא אחד מרבני גרמניה, הלא הוא רבי יעקב פולק, "הוא הרב הגדול אשר שמעו יצא מסוף העולם ועד סופו... ואומרים שהוא רבי יעקב פאלק היה הראשון אשר המציא ברוב שינון חדודו וחריפותו את המצאת פילפול החילוקים שנוהגים בו ראשי ישיבות במדינות אלו לחדד בהם את התלמידים, מוזנו עד היום הזה".³ רבי יעקב פולק שנולד בגרמניה והיה תלמידו של רבי יעקב מרגליות בנירנברג, נתמנה בגיל צעיר לרבה של פראג ומאוחר יותר בקראקא, בה פתח את ישיבתו המפורסמת ממנה יצאו גדולי ישראל שבפולין, ביניהם הג"ר שלום שכנא,⁴ שפתח לפי הדוגמא של רבו ישיבה מפוארת בלובלין,⁵ וכל רבותינו גדולי הדור כולם תלמידי הגאון הנוכח,⁶ ר' שלום שכנא. המפורסם שבהם הוא רבה הגדול של קראקא, רבן של כל בני הגולה, רבנו הרמ"א.

על ידי גדולי עולם אלה הפכה קראקא במהירות למטרופולין של תורה. חשיבותה העצומה לחיי הרוח של עם ישראל, נשמרה גם בדורות הבאים ע"י חכמי ישראל נודעים ששימשו

פרק ו'

1. עי' הרב ד"ר דוד כהנא, פרקים בתולדות היהודים בפולין, ירושלים תשמ"ג, עמ' 57.
2. שם, עמ' 127.
3. ר"ד גאנז, צמח דוד, ח"א, שנת ר"ץ.
4. עי' עליו לעיל פרק א'.
5. א' באומינגר, תולדות היהודים בקראקא, ספר קראקא, ירושלים תשי"ט, עמ' 14.
6. שו"ת משאת בנימין, סי' ט"ז.
7. עי' הרב ד"ר אשר זיו, רבינו משה איסרליש, ניו יורק תשל"ב, עמ' יד-טו.
8. עי' צ' קארל, קראקא, ערים ואמהות בישראל, ח"ב, ירושלים

תש"ח, עמ' 305-306.

9. עי' משה פראגר, גלעד ליהדות אירופה, בני ברק תשל"ז, עמ' 206.

10. ח"ד פריעדבערג, לוחות זכרון, פפד"מ תרס"ד, עמ' 19-24.

11. שם, עמ' 27.

12. ר"א מרקוס, החסידות, בני ברק תשמ"מ, עמ' יח. ועי' כהנא, פרקים בתולדות היהודים בפולין, עמ' 132-144.

13. לשון הקינה "ארוי הלבנון", לרבי מאיר בן יחיאל.

14. לא חמילניצקי (כפי שנכתב בטעות בס' רבני פרנקפורט, מהד' ר"י אונא, ירושלים תשל"ב, עמ' 216), שהיא עיירה באוקראינה, עי' מ' אשעראוויטש, שטעט און שטעטלעך אין אוקראינע, ח"א, 1948, עמ' 295.

15. רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, ירושלים תשל"ח.

ההפתעה באה לו "אחר תפילת מנחה ממש", כפי שמספר פנחס הח"ק של ק"ק קראקא²⁰, "ישב בבטח בביתו, באו חיל מן השר סטראוניק, ולקחו אותו בעו"ה על לא חמס בכפו, ויאסרו אותו, והכוהו בעו"ה מכות אכזריות, ולקחו אותו בחזקה על הסוס, גי' קלא²¹, ובעו"ה נפל פעמים ושלש מן הסוס, עד כי בבקשה גדולה שהניחוהו על העגלה, ולא באו מפתח העיר עד שיצאה נשמתו הקדושה והטהורה בחמעלניק...". ומקור אחר²² מוסיף על כך פרט נוסף: "ובשבת הרכיבוהו על הסוס ויתעללו בו, והוא היה בעל בשר ולא היה יכול לרכוב, עד שנחלש ברכבו על סוסו ומת".

עילת התעללות הזו ברבנו לא היתה נהירה כל צרכה לחוקרי התקופה. יש אשר שיערו שהשר סטראוניק היה מתומכי צרפת במלחמתה עם גרמניה, לכן התנגד לבחירתו של רב מגרמניה לאב"ד קראקא, ובואו של רבנו לקראקא היה ללא רשיון ממנו, אי לכך התנכל לרבנו²³. אחרים משערים כי התמהמהותו הממושכת של רבנו בדרך מוורמיישא לקראקא, עוררה חשד כי הוא מהווה יסוד חתרני המסוכן למשטר המקומי²⁴. אכן הסיבה האמיתית לחטיפת רבנו, אינה קשורה ברבנו עצמו. הג"ר פנחס קאצנלבוגן, אשר חי סמוך לזמנו של רבנו (נולד חודשים אחדים אחר הרצח)²⁵, מספר כי "מפני החובות של ק"ק קראקא, רדפוהו הפריצים אחריו והדביקוהו"²⁶. יתירה מזו, נכרי בן התקופה מסיח לפי תומו, בספר שהדפיס שנים אחדות לאחר המאורע, על אודות "איין ראבבינע צו ווארמס אהרון געהייסען, דער עטווא פאר 6 יאהרען צו קראקא, דא ער וועגען אייניגער שולדען, זא דיא יודען געמאכט, אינהאפטירעט ווארדען, געשטארבען"²⁷ (תרגום: רב אחד מוורמיישא, קראו לו אהרון, אשר לפני בערך שש שנים בקראקא, בגלל חובות אחדים שעשו היהודים, נעצר ומת). כנראה לא הצליחה קהילת קראקא לשלם את כל המסים הכבדים שהרשויות הטילו עליהם, והיות והם ידעו על מעמדו המרכזי של הרב בקרב הקהילה, ועל השפעתו המכרעת על מהלך הדיונים בועד²⁷, ראה השר הצורך בתפיסת הרב אמצעי

פולין, החלה עוד בימי שבתו בוורמיישא, כאשר הגדול בועדים, הוא ועד ארבע ארצות, נתן עיניו ברבנו בשנת תמ"ד, כאשר יצא הועד להגן על הג"ר דוד לידא מפני רודפיו בקהילתו אמשטרדם. "האלופים רוזני קציני ראשי קהלות ד' ארצות יצ"ו", החליטו שרודפי הגר"ד לידא "יהיו מוחרמים בכל חומרות חרם, עד שיקבלו דינם לפני כבוד שלשה רבנים גדולים, דק"ק פראנקפורט ודק"ק המבורג וק"ק וירמזש"¹⁶. עתה עמד רבנו בעצמו ליטול חלק דומיננטי בועד חשוב בפולין.

"כל רודפיה השיגוה בין המצרים"¹⁷. ועד גליל קראקא¹⁸ זימן אספה לראשית חודש אב ת"ן. השתתפותו של רבנו, כאב"ד ור"מ הקהילה הראשית, היתה מובנת מאליה. ארבעה החודשים שחלפו מאז הגיע לקראקא, העניקו לרבנו הזדמנות מספקת לעמוד על טיב הבעיות הניצבות בפני קהילתו, עתה עתיד היה רבנו להתמודד עם בעיות בקנה מידה רחב יותר, עם אלה של הגליל כולו. למחרת ראש חודש אב, ביום שבת קודש פרשת מטות ומסעי, היו כל נאספי הועד מכונסים יחד באוירה של התרוממות הרוח. בשבת בבוקר ארכה קריאת התורה יותר מן הרגיל, כי קראו הפעם שתי פרשות ארוכות. כאשר הגיעו לפסוקים המתארים את מיתת אהרון, כבר היו כמה מן המאזינים עייפים קמעה. השמעו את קול הקורא בתורה רוטט בנגנו את המלים: "ויעל אהרן הכהן אל הר ההר וימת שם"?

שבת זו חלה ביום ב' לחודש אב, יום מועד לפורעניות, בו העמיד טיטוס הרשע, בשנת ג'תת"ל, את איל הברזל נגד האולם המערבי בחצר בית המקדש, ומאז במשך ששה ימים רצופים עסק בהריסתו¹⁹. יתכן שבעת סעודת שבת היררה בכך מישוהו מן הנאספים, ואולי אף שוחח עם רעהו בעת לכתם להתפלל מנחה. אולם הרהורים נוגים כאלה בכוחם לפוג עם שמיעת ההבטחות האלוקיות, בעת קרה"ת של מנחה, שנסתיימה במילים האמיצות: "ה' אלקי אבותיכם יוסיף עליכם ככם אלה פעמים, ויברך אתכם כאשר דיבר לכם". רבנו, כמו שאר המתפללים, שב אחר מנחה אל משכנו בהרגשת בטחון.

עמ' 310.

16. ר"י היילפרין, פנחס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש"ה, סי' תית.

17. איכה א, ג. — "ומדרש אגדה: בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב" (רש"י, שם). ועי' שו"ע או"ח סי' תקנ"א סעי' י"ח, על הסכנות המצויות בתקופה זו.

18. לא היה זה ועד ארבע ארצות, כפי שנאמר בטעות באוצר ישראל, חלק י', עמ' 221.

19. ר"ח קנאלער, דבר יום ביומו, פרעמישלא תרצ"ג, דף עג, א. 20. הועתק בעיר הצדק, עמ' 132–133. וכן עי' רמ"מ קרענגיל, שארית ציון, הוספות לס' שם הגדולים השלם, ח"א, פודגורוצ תרס"ה, דף קטז.

21. בעיר הצדק שם, במאמר המוסגר, כותב המעתיק: "ידידי הח' מהו' מו"ח פתר כונת הכותב. הסו"ס בגי' קל"א (131), ומלת קלא פי' מוקש ופח. יהי שלחנם לפנייהם לפח [תהלים סט, כג] ת"י קימחן

לקלא". ואילו רמ"מ קרענגיל, שם, כותב: "ובל"ס כוונתו לרמז גי' של סמא"ל". ואם כבר בגימטריאות עסקינו, אפשר להציע גימטריא נוספת. כזכור (לעיל סוף פרק ד') כבר היה סוס אחד שפגע ברבנו וסיכן את חייו, ועתה פגע בו סוס שני, לפיכך: סו"ס וסו"ס (258) = באהר"ן (258).

22. הג"ר פנחס קאצנלבוגן, יש מנחילין, סי' קי"ח. והשוה ר"ח מיכל, אור החיים, מס' 304.

23. עיר הצדק, הערה 61 (בעמ' 52 של חלק ההערות).

24. אוצר ישראל, שם.

25. ר"א וואלדען, שם הגדולים החדש, מערכת גדולים, אות פ', סעי' י"ט.

26. ס' הופמאן, דאס שווער צו בעקעהרענדע יודען הערץ, 1701, נספח, עמ' 45. מובא אצל קאופמאן, רי"ח בכרך, עמ' 61.

27. עי' ת"ה בן ששון, הגות והנהגה — השקפותיהם החברתיות של יהודי פולין, ירושלים תשי"ט, עמ' 137.

אומר פנקס הח"ק, "באה לכאן ביום ב', שלא נאמר בו כי טוב...". ברור היה שצריך לקברו בקרבת מקום. בחמעלניק עצמה לא רצו לכרות את קברו, כי כאמור התיראו היהודים לקברו "בעיר אשר הומת שם". האם חששו לערוך מסע לוויה לעיני החילים צמאי הדם ששוטטו בעיר? האם חרדו לשלמות קברו של רבנו, פן יתגכלו לו רודפיו? אין בידינו תשובות לכך. הוחלט להטמין את גופו הקדוש בעיר פינטשוב, המרוחקת כדי עשרים קילומטר מחמעלניק. על ההחלטה לקברו שם, השפיעה כנראה גם העובדה, שהג"ר שאול קאצנלבוגן, גיסו של רבנו, היה אב"ד שם. וכן גיס אחר של רבנו, אשר שימש בעבר בקהילה זו, הג"ר יהודה ליב צונץ, (נפטר שש שנים קודם לכן), היה קבור שם³³, ואולי אף טמנו את רבנו בסמוך לו. "וביום א', ג' אב, הוליכו גופו הקדוש לק"ק פינטשוב", מדווח פנקס הח"ק, ועל כך מוסיף הפנקס הישן: "ויקברוהו בכבוד גדול בעיר פינטשוב". מסתבר שנאספו ללוותו יהודים במספר גדול, יהודי חמעלניק ופינטשוב וסביבותיהם עם באי ועד הגליל, גדולי הקהילות ופרנסיהן.

זעזוע הריף פקד את קהילות ישראל בכל אתר ואתר, עם הגיע בשורת האויב על הירצחו של רבנו, גאון ישראל ותפארתו. ביום השמועה הזדרזו בני קראקא והתאספו כולם בבית הכנסת הישן להספיד את רבם הגדול. בבית כנסת זה, שנבנה שלוש מאות שנה לפני כן (במידה רבה ע"פ הדוגמה של בתי הכנסת הקדומים בוורמיישא ופראג³⁴, קהילות בהן שימש רבנו בעבר בדרשנות וברבנות), עוררו עתה הספדים תאניה ואניה, עד שהנוכחים "במר בכו בכי רב" על הסתלקותו הטראגית של "אדונינו מ"ו חסיד והעניו הקדוש, ממש עליו נאמר³⁵: אי חסיד! אי עניו! אביר הרועים³⁶, מופלג בתורה, שר הבירה³⁷, ג"י פ"ה ע"ה³⁸, רשכבה"ג הגאון הגדול המופלג, מהו' אהרן במהו' משה, שהיה מחבר ספר מטה אהרן, שהיה תופש ישיבה כמה שנים בק"ק ווירמייזא...³⁹. המספידים העלו על נס את גודל אישיותו של רבנו ואת מעשיו הכבירים בקרב ישראל, ודורשי הרשומות מצאו רמזים שונים על מות הקדושים שלו, כגון על שעת פטירתו בעת רעוא דרעוין, "בעת רצון ממש, בזאת יבוא אהרן אל הקודש"⁴⁰, כי בזאת: ב' פעמים זאת⁴¹, גי' עת רצון⁴¹, ממש, זה קרבן — אהרן⁴², דא אתון הוקן רב אהרן...³⁹.

בקהילות קרובות ורחוקות התאבלו מרה על רבנו, ובכל

סחיטה יעיל. המכות שהחילים הכו ברב, אמורים היו רק להחריד את לב היהודים ולזרזם לפדות את רבם. אלא שבניגוד לתוכנית, נפח רבנו את נשמתו במהלך ההתעללות.

האם השפיעה מיתתו הבלתי צפויה על רודפיו? האם הרפו מסחטנותם הכספית? או האם בדומה למותו של המהר"ם מרוטנבורג בתפישה²⁸, המשיכו השלטונות לדרוש כסף עבור שחרור גופו הקדוש לקבורה? בפנקס ישן מק"ק קראקא, שהעתקה ממנו פורסמה בשנת תרי"ח בעתון "המגיד"²⁹, נאמר: "בש"ק ב' אב ת"ן, הומת ע"י השר סטראיוניק הגאון אבד"ק קראקא, קדוש ישראל, ר' אהרן תאומים, בעמח"ס מטה אהרן בדרך בנסעו לועד הגליל בחמעלניק. ולא נתן להוביל גופתו לקבר ישראל, עדי מלאו היהודים את ידו בכסף, ויוליכוהו ויקברוהו בכבוד גדול בעיר פינטשוב". לכאורה ברורים הדברים שהסחטנות הכספית המשיכה גם לאחר הרצח. כך סבר גם מומחה גדול בתולדות ישראל, שהעתיק בספרו את הקטע שפורסם ב"המגיד"³⁰, עד שבא הג"ר חיים נתן דעמביצער, ועירער על האימון שניתן להעתקה ההיא, כשהוא כותב למומחה ההוא דברי ביקורת³¹: "וכל זה העתקת גם אתה יקירי... אבל כל זה הוא ללא אמת וללא נכון, כי לא נמצא כלל בפנקס הח"ק דפה שלא היו הרוצחים מניחים להביא את גופו לקבר ישראל כי אם בריצויו כסף... רק שם נכתב בזה"ל: כי היו היהודים יראים לקברו בחמעלניק, בעיר אשר הומת שם, על כן הוליכוהו לקברו בעיר פינטשוב ע"כ, ותו לא מידי". האם צודק רח"נ דעמביצער בדחותו את העתקת הפנקס המופיעה ב"המגיד"? ספק רב. רח"נ דעמביצער ראה רק את פנקס הח"ק של קראקא, אך אין לשלול את האפשרות שהעתקה "המגיד" נעשתה מתוך פנקס ישן כלשהו, בלי שום יחס לח"ק. שנית, הלשון והתיאור בפנקס הח"ק, שהועתק כמעט במלואו בספר "עיר הצדק"³², שונה לגמרי מהנאמר בהעתקת "המגיד". ובאמת אין סתירה בין שני הפנקסים, אדרבה, משלימים הם האחד את השני בהודעת השתלשלות המאורעות.

חמעלניק מרוחקת מקראקא כתשעים קילומטר. עם כלי התחבורה של הימים ההם, היתה העברת הנפטר לקראקא גורמת לעיכוב גדול של הקבורה. התקשורת אז היתה כה גרועה, שעצם הידיעה על רציחתו של רבנו הגיעה לקראקא רק יומים אחר התרחשותה. "הבשורה הרעה על רב מדינה",

28. עי' סדר הדורות להג"ר יחיאל היילפרין, אלף הששי, שנת ה"א מ"ו.

29. המגיד, שנה ב', גליון 12, עמ' 47. ההעתקה נעשתה ע"י מרדכי וויסמן ממשפ' חיות, ע"פ פנקס ישן החל משנת ש"א.

30. ד' קאופמאן, ר' שמשון ווערטהיימער דער אויבער הופפאקטור, וויען 1888, עמ' 60 הע' 1.

31. כלילת יופי, ח"ב, דף קכט, א.

32. עמ' 132—133.

33. עי' להלן על הג"ר שאול קאצנלבוגן, ולעיל פרק א', על הג"ר ליב צונץ.

34. ד' דוידוביץ, אמנות ואמנים בבתי הכנסת של פולין, תל אביב תשמ"ב, עמ' 25, 49.

35. ברכות ו' ע"ב.

36. שמואל א כא, ח.

37. כתובות כב ע"א.

38. גר ישראל, פטיש החזק, עמוד הימיני — על פי ברכות כח ע"ב.

39. פנקס הח"ק דקראקא.

40. ויקרא טז, ג.

41. 816.

42. ויקרא ו, יג.

מדינה ומדינה אשר דבר הרצח מגיע — אבל גדול ליהודים, בכי ומספד. הקשר בין מות רבנו לבין מיתתו של אהרן הכהן, עובר כחוט השני בדברי הספדים. הג"ר יששכר בערמן סג"ל פרנקל, בעל "מטה יששכר", עמד גם הוא על כך "בבית הכנסת פיורדא, בהספדו של הגאון מוה"ר אהרן דרשן הי"ד, אב"ד דק"ק קראקא והגליל, בכ"ט מנחם ת"ן לפ"ק", והאריך את הדיבור על כך שבני ישראל התעצלו בהספדו של אהרן, ומשום חטא זה בא עליהם עמלק. כמו כן עמד על הנידון האקטואלי שבמות הקדושים של רבנו, והוא ענין מיתת צדיקים המכפרת על עוון הדור, וביאר בטוב טעם כי אין מקום לשמחה על קרבן הכפרה שהושג, "לפי שצדיק שמת ופרע בשביל חוב הדור, בא לחזור ולגבות מכל אחד, כפי אשר פרע עבורו, מחלקו שבגן עדן — וע"י הספד שמספידין לתלמיד חכם כראוי, מפייסו לצדיק שמת בעבורו, היינו שע"י שמתעורר על לבו מיתת הצדיקים, וחזור בתשובה לפני ה' לתקן כפי ערך שחטא, זכות הרבים תלוי בהצדיק, אחרי שהוא הגורם לשוב העם בתשובה לפניו, כל הזכות תלוי בו ושכרו גדול מאוד לעולם הבא, ובוה מתרצה דעת הצדיק במה שפרע בשביל הדור, ולא ביקש לחזור על הדור ולגבות מהם חלקם שבגן עדן..."⁴³.

השם יגקום דמו! זעקו הלבבות. הכינוי המקוצר: "הי"ד", המקובל במומתיים על קידוש השם, הפך לבן לוויה של שמו⁴⁴. כך בראש ספרו "בגדי אהרן": "...מוה"ר אהרן דרשן תאומים זצוק"ל הי"ד", כך בראש הספדו של הג"ר בערמן פרנקל הג"ל, ובאופן מפורש יותר בספר "צמח דוד", שמהדורתו השניה הופיעה בפפד"מ שנה לאחר ההריגה. שם הספיקו המהדירים להוסיף בסוף מפתח הסימנים, את המילים הבאות: "ר' אהרן דרשן מפראג, ונתקבל לרב לק"ק ווערמשא, ומשם לק"ק קראקא, והרגו אותו פריצי פולין, ה' ינקם דמו אמן".

בבית העלמין בפינטשוב הועמדה מצבה על קברו הרך של רבנו, שהודיעה לפוקדים את המקום, את הדברים הבאים⁴⁵:

פה גטמן לו תבואה אוהב בהמון

תורק שמו כשמן הטוב יורד על זקן אהרן

להגיד שבחו כי יסופר לא יאומן

מופלג הדור על עם ד' היה חופה ככפה ואגמון

ה"ה הגאון אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל יצ"ו

43. מטה יששכר, מהדורת מכון להוצאת ספרי קדמונים קרית צאנו נתניה תשמ"ה, דרוש י"ו.

44. רבני פרנקפורט, מהד' ר"י אונא, עמ' 216. ועי' רמ"ש גירונדי, תולדות גדולי ישראל, טריאסטה 1853, עמ' 5: "מהר"ר אהרן תאומים... נהרג על קדוש ה', הי"ד זיע"א".

45. גוסס המצבה גופס לראשונה אצל וולף (הג"ל פרק ה' הע' 2), ומשם הועתק בעיר הצדק, עמ' 183 סעי' מ', ובלוחות זכרון (פריעדברג), עמ' 29.

46. אולי טעות המעתיק הנוצרי, וצ"ל: ז"ל, או וצ"ל. אמנם רמ"מ קרענגיל, שם הגדולים השלם, עמ' 232, כותב: "ובודאי הוא ר"ת איש צדיק, וע"ד מליצה סיים בתי' תאומים תחת מלת תמים".

הקדוש כמהור"ר אהרן דרשן בהרב משה א"ץ⁴⁶ תאומים בעון הדור נשבה ארון אלקים בשבת ב' אב ת"ן לפ"ק זכותו יעמוד לעד אמן

קברו של רבנו בפינטשוב נחשב למקום קדוש. במלאות שנתים, מיום אל יום, לפטירת רבנו, היינו ביום הזכרון שלו שחל בב' אב תנ"ב, נתבקש לשיבה של מעלה רבה של קהילת פינטשוב, הג"ר שאול קאצנבלוגן, אשר שימש תקופה מסוימת כממלא מקום אב"ד קראקא, והיה קשור אל רבנו בקשרי חיתון⁴⁷. ח"ק דקברנים דפינטשוב, לא מצאה מקום נאה יותר לאב"ד הקהילה מאשר לצדו של רבנו, אשר צירוף התאריכים, התפקידים הרבניים והיחסים המשפחתיים המשותפים לשניהם, רימו על זיקת מיסותרין בין השנים. הג"ר פנחס קאצנבלוגן, נכדו של הג"ר שאול, המודיענו על סמיכות הקברים, עוד זכה להשתטח עליהם, והוא מציין בסיפוק רב, כי אכן "אני הייתי על קברם"⁴⁸. כעבור זמן מה געלמה מצבתו של רבנו, ואין איש יודע את מקום קבורתו המדויק עד עצם היום הזה.

זכרו של רבנו לא נשכח מלב יהודי קראקא, ואם כי היה להם לראש רק ארבעה חודשים, הרי שבמשך מאות שנים אמרו לזכרו "קל מלא רחמים" מיוחד, בו גרמו בראשי החרוזות: "הרב הגדול מה"ר אהרן תאומים הי"ד". בכל בתי הכנסת דק"ק קראקא נמצא העתק ממנו⁴⁹, ובבית הכנסת "ר' איזיק" הקפידו לאומרו בקביעות⁵⁰. וכך היו אומרים:

א"ל מלא רחמים רבים / השוכן בין חיות אופנים וכרובים / המצא מנוחה נכונה לבני ישרון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.

במעלות טהורים וקדושי עליון / במחיצת עשרה הרוגי מלכות ורב גדיאל נער / ולהעלותו ממעלה למעלה בנחת ולא בצער / ולהנחילו ש"י עולמות ולהושיבו בנזה אפריון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.

הוי ואבוי וקול נהי ארימה / איכה היתה לזעזע ולשמה / גדע בחרי אף קרן ישראל והרבה להשיב חרון אף וחרון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.

ראה ה' כי צר לנו / מעינו חמרמרו ותרגזו בטנינו / ויצ"ץ ציץ ויגמול שקדים שקד עליו הרעה בחפזו ובמהרון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.

47. אשת נעוריו של הג"ר שאול היתה בת ה"קיקיון דיונה". גם אשתו השלישית של רבנו אהרן תאומים, היתה בת ה"קיקיון". עי' רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, עמ' 417—418; ולהלן פרק ז'.

48. יש מנחילין, ירושלים תשמ"ו, עמ' קפא.

49. עיר הצדק, הערה 62 בעמ' 54, שם גופס הנוסח, ועל פיו הובא להלן.

50. ר"מ וויסמן חיות, "המגיד", שנה ב', 1858, גליון 12, עמ' 47. ולא הביא שם אימתי אמרוהו, אם בימי היארציט שלו, או בעת אמירת "יזכור" בימי החגים.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
תאומים נראה חלוק ונתרוקנה הבירה / ונחשכה האורה
יום בוקה ומבולקה ומבוכה / רוח אפינו משיח ה' גלכד
ועלה השמימה בסערה / הלכו ונעו בדרך להוליכו ממקום
הריגתו למקום קבורתו נושאי הארון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
הי"ד ה' תקצר לנקום נקמתו א"ל נקמות ה' א"ל נקמות
הופיע / תשבר ותמגר זדים והאורבים תכניע / ראה גוים
והתירן.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
לכן בעל הרחמים יסתירהו בסתר כנפיו לעולמים ויצרור
בצרור החיים את נשמתו ה' הוא נחלתו וינוח בשלום על
משכבו ונאמר אמן.

פרק ז'

בית אהרן

את ביתו בנה רבנו יותר מפעם אחת. גשים חשובות היו לו
לרבנו, בנות למשפחות נכבדות בישראל. יש מכותבי תולדות
רבנו המציינים כי היו לו שלוש נשים. לדבריהם היתה
הראשונה בתו של ר' ברוך ב"ר יצחק ניישטאטל מפראג¹.
מקור לעובדה חשובה זו לא הביא אף אחד מהם, והם כנראה
גגרו בזה האחד אחרי השני. האחראי ליצירתה של הידיעה
הזו הוא ההיסטוריון הגודע דוד קאופמאן, אשר בילבל כנראה
בין השמות "ניישטאטל", שהוא שם משפחתו של חמיו הראשון
של רבנו. הרב יהודה ליב לוונשטיין, שהיה בקי מופלג
בתולדות ישראל, מצביע גם הוא על דברי קאופמאן כמקור
בלעדי לידיעה כי אשת נעוריו של רבנו היתה בת ר' ברוך
הנ"ל, וכי רבנו נשא שלוש נשים², אם כי גם הוא לא הרגיש
בטעות שבדבר.

רבנו עצמו, המספר בהקדמתו ל"בגדי אהרן" על נשואיו
הראשונים אינו יודע כלום על "חמיו" זה, אלא זאת כי
"נתגדלתי על ברכי א"מ זקניני זצ"ל... והעמידני על רגלי, ובי
התחתן למורי חמי האלוף המרומם המופלא החכם השלם
כמהור"ר אברהם נ"ש". ממרוצת הדברים ברור לחלוטין שר'
אברהם היה חמיו הראשון, ואילו לדברי קאופמאן וסיעתו היה
ר' אברהם רק חמיו השני⁴. היעלה על הדעת שרבנו התכוין

בחודש החמשי אשר נכפלו בו צרות לישראל / ביום שבת
קודש בשני לחודש נפלה עטרת ראשינו גולת אריאל /
בשנת וירב בבת יהודה תאניה ואניה והבעיר המבעיר את
הבערה בחבצלת השרון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
הדור אתם ראו לא עליכם כל עוברי דרך לסדר ויסע מהר
שפר ויחן בחרדה / פתאום באו השודדים לגבול המאור
הגדול בישראל וביהודה / חיל ורעדה אחזתהו מכף רגל
עד ראש והגרון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
גוי עו פנים / אשר לא ישא פני נער וזקן אשר לא ישא
פני נער וזקן זה שקנה חכמה ענוה ויראת שמים / נתן
לחיו למורטים / ואת גיוו למהלומות מכת מות ולא
לחיים / וכל בני הקהלה יעברו לפניו כבני מרון ויראו
כי גוע אהרן.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
דוב אורב הוא לו ארי במסתרים / ויגרס בחצץ שניו
והשביעו תמרורים / מכף רגל ועד ראש אין בו מתום פצע
וחבורה ומכה טריה בכל אברים / אסירי התקוה ישובו
לבצרון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
ויצא מן בת ציון עיר המצוינת בהלכה כל הדורה / נפלה
עטרת ראשינו ארו הלכנו אדיר בתורה / והיה למשמרת
לאות לבני מרי כי נשבר מטה אהרן.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
לא אליכם כל עוברי דרך ראה ה' והביטה / אם יש מכאוב
כמכאובנו כי גוע הגוף הקדוש והטהור בחבלא ובחבטא /
חשכו עינים בתמהון לבב ובעורון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
מהר ההר תתאו לבוא חמת קצף אף וחמה / צלולה היתה
החבית ביין המשומר בענביו ונעכר בעון הדור אדם להבל
דמה / מעות לא יוכל לתקון.

וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן.
[מ"ו הרב הגדול מהו'] אהרן גבר בכולא בתורה
ובחסידות / הדרשן הגדול המופלג בנגלה ובנסתר לו
עשר ידות / שומו שמים הנהיתה כזאת לראשונים וגם
לאחרונים אין זכרון.

פרק ז'

- האק, משפחות ק"ק פראג, עמ' 386 הע' 1; לוונשטיין, דיא פאמיליע תאומים, עמ' 344; ציניץ, גדולת יהונתן, עמ' 209; רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, עמ' 38; פעלד, חלקי אבנים, עמ' רטז.
- הוא זה שכתב בהערה לס' משפחות ק"ק פראג שם: "אשתו הראשונה היתה בת ר' ברוך ב"ר יצחק ניישטאטל".
- לוונשטיין, געשיכטע דער יודען אין דער קורפפאלץ, פפד"מ 1895, עמ' 140.

4. יכולים אנו להוסיף על הבלבול אם נזכיר פה את המצבה המובאת אצל פראנקל, אינשריפטען דעס אלטען יידישען פריעדעוועס אין וויען, מס' 246: "פ"ט אשה הגונה מרת מירל בת של מו"ה זאליקנד, אשת כמ' אהרן תאומים, יום ב' ה' חשון ת"ט לפ"ק (ואצלה נטמן) הילד שמואל ב"ר אהרן תאומים, יום ו' י"ד שבט ת"ט לפ"ק תנצב"ה". לכאורה זו יכולה להיות אשתו השניה של רבנו, מתוך ארבע נשותיו, שהקשתה בלידתה ומתה עם התינוק. אך זה לא נכון, כי אשת רבנו, בת ר' אברהם, היתה נשואה לו כבר בשנת ת"י, ונפטרה רק בשנת תמ"ו, כמבואר להלן.

בה... נפטרת בש"ט יום ו' י"ד שבט תמ"ו¹¹.

אחיה של הרבנית שרה אסנת אסתר, היה הג"ר אליעזר אטינגן (רבו של הג"ר יהונתן אייבשיץ)¹², אשר נתמנה בצעירותו לאב"ד לונדנבורג, ובשנת ת"ס נהיה אב"ד העליוני, בה כיהן לפניו גיס אחר של רבנו, הוא הג"ר יהודא ליב צונץ¹³. ר' אליעזר נפטר בשנת ת"ע, כשהוא משאיר אחריו שני בנים גדולי תורה, את הג"ר יהודא ליב אטינגן, אב"ד קאליש ולבוב, ואת הג"ר יוסף אטינגן¹⁴, מחבר ספר "עדות ביוסף" עה"ת (זולצבך תק"א), בו נזכר רבנו פעמים אחדות בתור דודו של המחבר¹⁵.

את אשתו השניה לקח רבנו ממשפחתו. זו היתה בתו של הג"ר יונה תאומים בעל ה"קיקיון דיונה", קרובו של רבנו¹⁶, שנשא גם הוא שתי נשים בזו אחר זו, ומזיווגו השני נולדו לו שלושה בנים מופלגי תורה ובת אחת בשם שרה, המכונה שרל. בת זו היתה ילדה קטנה במות אביה בעל ה"קיקיון דיונה" בשנת תכ"ט בקהילת מיץ. היא הובאה אז לפראג אל אחיה ר' יעקב תאומים שולהוף, אשר גידלה בביתו. יתכן שרבנו, שהיה אז עדיין דרשן בפראג, ידע על בואה של קרובתו זו, בלי להעלות על דעתו שביום מן הימים תינשא לו.

קשריה של שרה זו עם רבני קראקא, החלו כאשר התחתנה עם ר' מרדכי, בנו של הגאון הנודע ר' יהושע השיל (המכונה "הרבי ר' העשיל") אב"ד קראקא. עם פטירתו המוקדמת של ר' מרדכי, נישאה מרת שרה בשנית עם הג"ר שמואל אב"ד פרעמישלא, בן הג"ר משה אב"ד פוזנא בן הג"ר מנחם מנדל אב"ד קראקא¹⁷. היא היתה איפא נשואה לבן של אב"ד קראקא, אח"כ לנכד של אב"ד קראקא, ועתה נגזר עליה להינשא למי שבעצמו היה אב"ד קראקא. בעלה ר' שמואל נפטר, ורבנו שלא חש לאיסור קטלנית¹⁸, מסיבות השמורות

להעלים מאתנו את דבר נשואיו הראשונים? זאת ועוד, עם בתו של ר' אברהם התחתן רבנו עוד בחיי זקנו שהכניסו לחופה. הסבא נפטר בניסן ת"י⁵, ורבנו היה אז עדיין צעיר למדי כי כעשר שנים לפני כן, בעת פטירת אביו⁶, היה רבנו "נער ורך בשנים". ואם כן רק בדוחק נוכל לפרנס בתוך העשור הזה גם נישואים ראשונים וגם נישואים שניים, ועוד פרק זמן מה עד מות הסבא.

אשת נעוריו של רבנו היתה איפא מרת שרה אסנת אסתר בת מוהר"ר אברהם סג"ל נייאשטעטיל ליכטנשטאט (ליכטנשטטין), בן הרופא ר' נפתלי הירץ אטינגן⁷. מוהר"ר אברהם⁸ היה תלמיד חכם מופלג ומנהיג דגול בקהילתו פראג בה שימש במשרת פרנס. בתו היתה "בת ת"ח" במלוא מובן המילה, צדקנית מופלגת שהתאימה ביותר להיות עזר כנגד גדול בתורה כמו בעלה. למעלה משלושים וחמש שנים עמדה לימין רבנו; היא היתה אם ילדיו והיא שנשאה עמו את ששונ ויגונו, מסעותיו ותלאותיו⁹. פטירתה בוורמיישא בשנת תמ"ו, היתה מכה קשה לא רק למשפחתה אלא לבני הקהלה כולה, שרשמו לזכרה את תיאור מידותיה הנדירות⁷:

"הרבנית החסידה, התמימה והישרה, משכלת ונבונה, הגבירה¹⁰ מרת שרה אסנת אסתר, בת מורינו הרב ר' אברהם נייאשטעטיל, ראש וקצין, פ"ו דק"ק פראג, אשת הגאון אב ב"ד פה קהלתינו, מוהר"ר אהרן גר"ו... שהיתה בעלת מדות ומעשים טובים, ועושה צדקה בכל עת, וגמלה חסדים טובים לעניים ולעשירים, לחולים ולבריאים, והשכימה והעריבה לב"ה, ועשתה תפלתה בכוונה ובדמעות שליש, והיתה לומדת ויודעת ספר, וגידלה בניה לתלמוד תורה וליראת אלהים, ונהגה בעונה יתירה, ורודפת שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו, וסיגפה נפשה בצומות ותעניות ובשאר מידות פרישות, והכל בהצנע לכת, ודקדקה במצות, לא היה מדה טובה אשר לא היה נמצא

5. ע"י לעיל פרק א' הע' 7 *.

6. שם, הע' 7.

7. ספר הזכרת נשמות קהלת וורמיישא, קבץ על יד, תרמ"ו, עמ' 20; עדות ביוסף, זולצבאך תק"א, הקדמה, ד' מגיד, תולדות משפחת גינצבורג, פטרבורג תרנ"ט, מגילת יוחסין ישן בסוף הספר, קאופמאן, דיע לעצטע פערטרייבונג דער יודען אויס וויען, עמ' 182; הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, עמ' 38; רי"ש הכהן תפארת בנים אבותם, מבוא לס' המכריע, לובלין תרנ"ז, אות י"ג.

8. ע"י קאופמאן, שם, כי מוהר"ר אברהם נפטר בשנת תס"ב, היינו שתיים-עשרה שנים אחר מות רבנו, ואם כן נפטר בזקנה מופלגת. נכדו בהקדמה לס' עדות ביוסף כותב עליו, כי היה "פרימ"ש" דמדינת פיהם והציל, "נפשות רבות לאלפים ולרבבות מישראל".

9. ע"י לעיל סוף פרק ד', על מעורבותה בתקרית הסוס בשערי וורמיישא. יתכן שהבהלה הנוראה שהיתה לה אז, השפיעה על בריאותה במדה מכרעת, עד שלא התאוששה עוד ונפטרה כעבור חודשים.

10. אין תואר "הגבירה" מציין דוקא עשירות, אלא כינוי הוא לאשה חשובה מאוד, כגון ממשפחת המלוכה, ע"י ירמיה יג, יח ומס' תענית כא ע"ב.

11. היא נקברה בו ביום, כפי שצוין בפנקס ההקדש של וורמיישא (מלואים לס' הזכרת נשמות, קבץ על יד, תרמ"ג, עמ' 18): "הרבנית אסתר, אשת הגאון אב"ד מוהר"ר אהרן, נפטר ונקבר יו' ו' ד"י שבט ושחל"י". אגב, מרישום זה מוכח שעיקר שמה היה אסתר.

12. ר"י אטינגאן, עדות ביהוסף, זולצבאך תק"א, ס' קנ"א; גדולת יהונתן, עמ' 8.

13. ע"י לעיל פרק א'.

14. לתולדות הקהילות בפולין, עמ' 553—554.

15. הג"ר אליעזר אטינגן, היה חתנו של החסיד מוהר"ר יוסף בן מוהר"ר זכריה לוי מווינא, ע"י בהקדמה לס' עדות ביהוסף. מרת ראדיש, בת מוהר"ר זכריה לוי, היתה אמו של ר' אהרן סג"ל פרנקל, חתן רבנו אהרן תאומים, ע"י במבוא שלי לס' מטה יששכר, עמ' 8. הוי אומר, שאשת גיסו של רבנו (ר"א אטינגן), היתה בת דוד של חתן רבנו (ר"א פרנקל).

16. ע"י לעיל פרק א'.

17. לתולדות הקהילות בפולין, עמ' 3, 476. וע"י ר"פ קאצנלבוגן, יש מנחילין, ירושלים תשמ"ו, עמ' ס"ו, רכ"ח.

18. שו"ע אה"ע ס"י ט' סעי' א': "אשה שנשאת לשני אנשים ומתו, לא תנשא לשלישי, שכבר הוחזקה להיות אנשיה מתים".

נר"ו". יחסיו של הגר ללב תאומים עם הגר דוד אופנהיים, ר"ד אופנהיים בפפד"מ. בהקשר למינוי זה ציינו אז חבריו, כי "האלוף המרומם... המופלא מהור"ר ללב שנפיר יצ"ו, יש בו זקנה וחכמה, כי הוא כבר עבר את גיל הארבעים, וגם "נהג רבנות כמו ששה שנים, וידו בכל". עוד מעלה מצאו בו, כי הוא "מגודל בתוך ברכ אביו הגאון מופלג", רבנו אהרן תאומים.⁷

כשלושים שנה חי ר' ארי' יהודא ללב תאומים בפפד"מ,⁸ והוא יושב בבית דינם של רבני פראנקפורט הגדולים, הגר יוסף שמואל בעל "מסורת הש"ס", הגר נפתלי כ"ץ בעל "סמיכת חכמים", והגר אברהם ברודא, בעל "אשל אברהם".⁸ שלושה ימים אחר פטירתו של הגר אברהם ברודא, נפטר גם ר' יהודא ללב באופן פתאומי,⁹ בג' אייר תע"ז. במימור-בוך של ק"ק פפד"מ נכתב עליו¹⁰: "זכור אלקים א"ב הרב החסיד העניו הקדוש והטהור מהור"ר אריה יהודה ללב בן הגאון המפורסם הקדוש מהור"ר אהרן דרשן תאומים זצוק"ל, עבור שנהג הרבנות כמה שנים בק"ק טריר ובק"ק פרייזך והמדינה, והנהיג את העם בדרך ישרה, ופה ק"ק פראנקפורט היה דיין

עמו¹⁹, נשא אותה לאשה, לכל המאוחר בשנת תמ"ט, והיא נטלטה כמוהו בדרכי הנוד שלו לקראקא²⁰. אחרי מותו הטראגי של רבנו בחמעלניק בחודש אב ת"ן, לא נישאה עוד מרת שרה לאיש, ונשארה אלמנה צרורה במשך כשלושים שנה, עד לפטירתה בפראג בחודש תמוז תע"ט²¹.

פרק ח'

ואלה תולדות אהרן

בחיר בניו של רבנו היה הגאון ר' אריה יהודא ללב תאומים פרנקל¹ שנאפר². שימש כאב"ד בקהילות טריר וברייזאך³, ויש אומרים אף בקהילת בינגן⁴, ובמשך שנים רבות כדיין בפפד"מ, בה זכה להערכה רבה. הגר נפתלי כ"ץ, אב"ד פפד"מ, מתאר אותו⁵ בתור "הרב המופלא, הדיין המצויין, מהור"ר יהודא ללב תאומים נר"ו, דיין דקהלתינו יע"א". גם הגר דוד אופנהיים מעלה על נס⁶ את אישיותו של "הרב המופלא ומופלג, דיין המצויין בעיר מלאה חכמים וסופרים, ה"ה ק"ק פראנקפורט דמיין, כ"ש מהור"ר ארי' יהודא ללב תאומים

החלו בשנת תס"ב, כאשר נתמנה לר"מ בית המדרש אשר הקים הרמ"א שם מעיד כי "רבים מקילים בדברים אלו". ועי' שדי חמד, מערכת אישות, סי' א' סעי' כ"ג, סיבות שונות להיתר.
20. עי' שו"ת אבן השם ומאירת עינים, סי' ס"ה.
21. רי"ש הכהן, תפארת בנים אבותם, סי' י"ג.

פרק ח'

1. פרנקל, כך שמו ברישומים עירוניים בפראנקפורט, עי' אדל הייד שיף, דיא נאמען דער פראנקפורטר יודען, פרייבורג 1917, עמ' 32. והשווה לעיל פרק א' הערה 30.
2. לפעמים חתם שמו: "ליב שנאבור". עי' קאופמאן, רי"ה בכרך, עמ' 62. בספר הזכרת נשמות דק"ק פפד"מ צויין כי "ויקרא בפי כל מהור"ר ללב שנאפיר דיין". ראה רבני פראנקפורט, מהד' אונא, עמ' 301, ועי' עמ' 215. על עצם השם הזה, עי' שיף, שם, עמ' 52.
3. הזכ"נ דפפד"מ, שם, נאמר: "נהג הרבנות כמה שנים בק"ק טריר ובק"ק פרייזך והמדינה". הוא עצמו רשם בראש כת"י חסד לאברהם (עי' לעיל סוף פרק ד'): "חנני אלקים גם בזה, נאם הקטן אריה יהודא ללב תאומים חונה פה בק"ק ברייזך והמדינה ומדינת שווייץ לע"ע" (רי"ה בכרך, עמ' 62). ועי' נורדמאן, דער איזראעליטישע פריעדהוף אין העגענהיים, עמ' 105, שמצורתו בברייזאך היתה פרוסה על כמה קהילות.
4. כך הביא ר"ח מיכל, אור החיים, מס' 625, ע"פ שודט, יידישע מערקווירדיקייטען, ח"ב, עמ' 43. לפי גירסא זו הוא נהיה אב"ד בינגן אחר שהיה דיין בפפד"מ, ויש המפקפקים בכך היות והוא נפטר בפפד"מ. עי' רבני פ"פ, עמ' 215. אם כי אין בכך ראיה לסתור, מה גם שאולי שימש בבינגן בעת ובעונה אחת עם כהונתו כדיין בפפד"מ, כפי שמצאנו למשל את המהרש"ך מכהן כאב"ד דארמשטאט בעת שמשו בתפקידי רבנות בפפד"מ, עי' ראש"ב שרייבער, כתב זאת זכרון, ניו יורק תשי"ז, עמ' 51. אולם ראיה מכרעת נגד קבלת הדעה שהיה אב"ד בינגן, יש למצוא ברשימה אודותיו בס' הזכ"נ דפפד"מ, שם, בה נמנו כל מקומות רבנותו, ואין בה זכר לקהילת בינגן. יתכן שמקור טעות זו נובע מהעובדה שבנו מהור"ר אהרן היה אב"ד בינגן, עי' להלן.
5. הסכמה לס' בגדי אהרן.
6. איגרת רצ"ה פרנקל סג"ל, בשו"ת נשאל דוד, ח"ג, מדור

- ה', ענוותן ומעביר על מדותיו, טוב ומטיב לכל אדם, גם היה הנספחים, סי' ג'. ותימה על רי"ד פעלד, שכתב שם בעמי רכב, שר' ללב היה תלמיד מובהק של ר' דוד אופנהיים, בעוד שרצ"ה פרנקל היה צריך לתאר אותו בפני ר' דוד. גם בהסכמת ר"ד אופנהיים לס' בגדי אהרן, אין הוא מזכיר את ר' ללב כתלמידו, וכן אין ר' ללב מתאר את רד"א כרבו, בכותרת להסכמה ההיא.
7. הוא כבר היה בה בשנת תמ"ט, או ת"נ, כפי שהוא כותב בהוספותיו לס' בגדי אהרן, סוף פ' חיי שרה: "שמעתי מפה קדוש כבוד אדונינו מוריניו ורבינו המאור הגדול, אב"ד ור"מ דקהלתינו [פפד"מ], כמהור"ר יוסף שמואל תנחום ישעי' זצ"ל [בעל מסורת הש"ס], אשר דרש פה בפרשת מטות בשבת תמט"ל, בדרוש הראשון אשר דרש פה". הגר חיים נתן דעמביצער, טוען כי תאריך השנה הכתוב לפנינו, "תמט" לפרט", מוטעה וצ"ל ת"ן, ולפיכך כתב בספרו כלילת יופי, ח"ב, דף קמח: "ביום שבת קודש פ' מטות, בעת שפגעה מדת הדין בהג"מ אהרן דרשן אב"ד מקראקא בעיר חמעלניק, עלה שמואל הבמחה ויידרש שם דרשתו הראשונה... ובתוך הבאים לשמוע דרשתו או, היה ג"כ הדיין הרב הגדול מו"ה יהודא ללב תאומים, שהיה חד מבי דינא רבה דק"ק פפד"מ, והוא בן הגאון ר' אהרן דרשן אב"ד דק"ק קראקא הג"ל, והוא לא ידע מאומה או מכל הרעה אשר נעשה לאביו הגאון ז"ל באותו שבת, ובאותה השעה כי נרצח או מחיל אכזרים בעיר חמעלניק, ועל כן בא לשמוע הדרשה. וכאשר הדפיס את הס' בגדי אהרן על התורה מאביו הגאון ז"ל, הביא לנו שם בסוף פ' חיי שרה מעט מטעמים מן הדרוש ההוא מה ששמע מפה קדוש הגאון מהר"ש רח"י בעת שנתקבל לאב"ד שם... ושם נדפס בשנת תמ"ט, והוא טעות, וצ"ל בשנת ת"ן, [כי] היה הגאון עדיין באם הדרך בעיר פ"פ דאודר, כי ביום ההוא כתב הסכמתו לבעל ס' בית אהרן, וזכר שם בהסכמתו שהוא נוסע אז דרך עיר פ"פ דאודר למחוז חפצו לק"ק פפד"מ, שנתקבל לאב"ד שם".
 8. עי' רבני פ"פ, פרקים יד—טז.
 9. ר"ח מיכל, אור החיים, מס' 525.
 10. נמצא במחלקה לכתבי יד בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, עי' רבני פ"פ, עמ' 215, וקטע זה הועתק שם מכתה"י, בעמ' 301, ונדפס שוב עי' רי"ד פעלד, שו"ת נשאל דוד, ח"ג, עמ' רכב.

חמש שנים אחריו¹⁸. בנו של ר' ארי' יהודה ליב, היה קרוי על שם רבנו, וידוע היה כרבי אהרן תאומים שנאפיר. שימש כאב"ד בינגן ומחוז צווייבריקן, החל משנת תפ"א, ונפטר ב"ג טבת תקכ"ה¹⁴. שולשלת זו נמשכה בבנו של ר' אהרן השני, בר' זוסמן תאומים שנאפר, אב"ד בינגן ומדינת מגנצא, אשר נפטר בכ"ח תשרי תקמ"ט¹⁵. מבנותיו של הג"ר יהודה ליב תאומים אנו יודעים על מרת מערלי שנפטרה בטרם נישאה לאיש¹⁶, ועל מרת אשטר (?) אשת ר' פייבש שלום שנפטרה בתק"ד¹⁷.

הארכנו במקצת בתולדותיו של הג"ר יהודה ליב תאומים, לא רק מחמת חשיבותו העצמית, אלא גם בגלל חלקו הרב בספר "בגדי אהרן" של אביו, רבנו אהרן תאומים. ר' ליב מעיד על עצמו בהקדמתו לספר: "שמתי נפשי בכפי, ועמלתי בזיעת אפי, וכמה טרחות טרח ההוא גברא, ברמשא ובצפרא, אף ברא יטריח לאב¹⁸ יפיץ ענן אורו". אך יותר מזה. קטעים גדולים בספר הם מפרי עטו של ר' ליב ומהגיגי רוחו, והוא יכול להיחשב כמין שותף לכתבתו¹⁹.

נצא עתה בעקבותיהם של שאר ילדי רבנו אהרן תאומים. שמותיהם של תשעה מהם ידועים לנו, מהם ארבעה בנים וחמש בנות: ר' ארי' יהודה ליב, ר' יעקב יאקב, ר' שמעון, ר' חיים, מרים, צפורה הינדלה, חוה חיהלה, שרה מלכה, בונלה. לדאבון לבו של רבנו, מתו כמה מילדיו בצעירותם. "ובאהרן התאנף ה' להשמיד²⁰, אין השמדה אלא כילוי בניו הזכרים²¹ — כותב ר' ליב תאומים — ואני הקטן לבדי נשארתי לו"²², כלומר, מכל בניו נשאר רק ר' ליב, אך גם בנות נותרו בחיים²³. למרות שרוב ילדיו חיו ונפטרו באשכנז, יודעים אנו שכמה מהם הצטרפו אליו בשנת ת"ן לנסיעתו לקראקא²⁴, אם כי פרטים אודותם לא הגיעונו.

הבן ר' שמעון, הקרוי ע"ש הסבא הווינאי, נפטר עוד בפראג, בשנת תל"ג, והוא בן עשרים שנה²⁵. על הבן ר' יאקב לא נותרה שום ידיעה, מלבד העובדה שהוא רשם בכסליו שנת תמ"ו את נס הסוס שאירע לרבנו²⁶. כעבור שלושה חודשים

מצויין שנים רבות ודן דין אמת לאמיתו, גם היו כל מדותיו לש"ש, הצנע לכת עם אלקיו, ירא אלקים מנעוריו והרד לדבר ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, ובפרט בכל החברות וכנסיות שהם לש"ש, ובפרט בח"ק דקברנים יצ"ו, גם היה מן הראשונים בב"ה שנים רבות בהתפללו תפלת שומרים לבקר¹¹ וגם בימים גוראים ובפרט תפלת נעילה פה בביהכ"נ הישנה, גם נתנו יורשיו עבורו סך מה לצדקה, ובש"ז תהא נשמת אותו הצדיק צרורה בצרור החיים, מקום אשר נשמת החסידים והצדיקים הראשונים, אמנו. נפטר בש"ט גדול ורב ליל ג' נגה' יום ד' אייר תע"ז. ונקרא בפ"כ מהור"ר ליב שנאפיר דיין".

על מצבתו, שמקצת אותיותיה נטשטשו, עוד ניתן היה לקרוא לפני כמאה שנים את הדברים האלה¹²:

ארי עלה מגאון הירדן
ארצה איתן ה"ה הרב החסיד
הדיין המצויין כמהור"ר
ליב בין מהור"ר אהרן...
..... תאומים.....
הגני יסד בציון הלזה
אבן בחן פנת יקרת
לאיש ארי על מצפה ד'
עומד על משמרת התורה
ועבודה ותרבנה סרעפותיו
וישלח פארות באמרת ד'
אמרות טהורות ה"ה הרב
המופלג והחסיד והעניו
כמהור"ר ליב בן הגאון
המפורסם מהור"ר אהרן
תאומים נשמתו בגנוי
מרומים ומרב טוב...
..... התענג בתענוגים.

חודשים אחדים קודם מותו נפטרה עליו אשתו מרת צורטל, והוא הספיק עוד לשאת אשה נוספת, מרת מיכלע, שנפטרה

11. על חברת "שומרים לבקר" בפפד"מ, עי' רש"ז גייגר, דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 9.
12. ר"מ הורוויץ, אבני זכרון, פפד"מ תרס"א, מס' 5900.
13. לוונשטיין, דיא פאמיליע תאומים, עמ' 344.
14. פ' ארגסברג, דיא יידישען געמיינדען אין העססען, פפד"מ 1971, עמ' 75, 182; לוונשטיין, שם.
15. ספר החיד"א, ירושלים תשי"ט, עמ' קמו; קאופמאן, רי"ח בכרך, עמ' 62.
16. רבני פ"פ, עמ' 284; אבני זכרון, מס' 5405.
17. אבני זכרון, מס' 2785.
18. לשון גופל על לשון הפיוט "אף ברי" של תפלת גשם.
19. חידושי תורתו נמצאים בפ' בראשית, לך לך, וירא, חיי שרה, תולדות, וישלח (פעמיים), וישב, מקץ, ויקהל, מטות, כי תבא.
20. על פי דברים ט, כ.
21. רש"י שם; ויקרא רבה פרשה י' סעי' ה'.

22. הקדמת בן המתבר לס' בגדי אהרן. — סביר להניח שרבנו קרא את אחד מבניו ע"ש אביו ר' משה. היות ולא ידוע על בן בשם זה, מסתבר שהוא נמנה על הבנים שמתו בקטנותם.
23. ולא כפי שהבין בטעות רי"מ צונץ, עיר הצדק, עמ' 133, כאילו "יתר בניו ובנותיו אשר היו לו, מתו עוד בילדותם". וכבר העיר על כך ר"ל לוונשטיין, געשיכטע דער יודען אין דער קורפפאלץ, עמ' 140.
24. בתשובת רבנו שנכתבה בדרכו לקראקא, שו"ת אבן השהם ומאירת עינים, סי' ס"ה, אומר רבנו: "בעברי פה המבורג... זוגתי הרבנית תחי', היא עם בני ביתי, הם בק"ק הלבפשטט".
25. סיני האק, משפחות ק"ק פראג, עמ' 84, מביא את הרישום הבא: "תל"ג — האל' המרו' מו' שמעון בן האל' המר' הגאון מו' אהרן דרשן בק"ק פראג ואב"ד ור"מ דק"ק ווירמיישא. בן עשרים שנה".
26. עי' לעיל סוף פרק ד'.

ג' י' תמוז תמ"ו.

יתר עליהם האריכה ימים אחותם מרת צפורה הענדלה. היא היתה ידועה בזמנה כ"אשה גדולה בחכמה ובשם טוב, מלומדת". בעלה הראשון היה הרופא המפורסם הג"ר שמחה מנחם דוקטור, מקהילת לבוב, שיראתו ותורתו קדמו לחכמתו הגדולה ברפואה. ר' שמחה, שהיה רופאם האישי של השולטן התורכי ומלך פולין, הוכתר בזכות פעליו הגדולים ל"מרא דאתרא ירושלים". שש שנים אחר הריגת רבנו אהרן תאומים נולד להענדלה אשתו בן ויקראו שמו: אהרן. ר' שמחה שנפטר בכ"ח אדר תס"ב, לא זכה להוליד את בנו ר' אהרן אל תחת החופה, בה נשא את אסתר בת רשכבה"ג הג"ר אברהם ברודא (ר' אהרן זה לא האריך ימים). בעת החתונה הזו שנערכה בפראג בשנת תס"ו או תס"ז היתה מרת צפורה הענדלה נשואה בפעם השניה *³⁵. בעלה היה הר"ר אהרן סג"ל פרנקל, אחיו של הגאון ר' יששכר בערמן פרנקל בעל "מטה יששכר". ר' אהרן פרנקל, שעובדת היות שמו וזה לשם חמיו רבנו אהרן תאומים לא מנעה את הזיווג שלהם *³⁶, היה גם הוא לפרנס ומנהיג בקהילת וורמיישא, ועשה רבות למענה במשך ארבעים וארבע שנים *³⁷. צפורה הענדלה היתה מופלגת בצדקות, ועל אישיותה מלמדנו ספר הזכרת נשמות של קהילתה את הפרטים הבאים *³⁸: "יזכור אלהים א"נ הצנועה והחסידה המלומדת מ' צפורה הענדלה, בת הגאון הגדול המפורסם כמהור"ר אהרן דרשן, אשר הי' אב"ד בקהילתנו יע"א, בעבור שהיתה הולכות כל ימי' בדרכי החסידות ועסקה בצדקה גמילות חסדים ופרנסת עניים, ומשגחת

נפטר בן זה, ועל מצבתו כתב רבנו: "זעקה והיללה בן אדם אבן מקיר, על פטירת בן יקיר, הבחור ר' יעקב בן הגאון א' [ב] ב' [ית דין] מהור"ר אהרן דרשן, נפטר בש"ט ביום ד' ג' אדר תמ"ו לפ"ק. תנצב"ה" *²⁶. בן נוסף, שתולדותיו לוטים בערפל, חתם פעם את שמו כך *²⁷: "חיים אלדון" *²⁸ בכהר"ר אהרן תאומים שנא" *²⁹.

שנת תמ"ו היתה אולי השנה הקשה ביותר בחיי רבנו, בה ניתחו עליו פורעניות קשות כזו אחר זו, בו' כסליו הותקף בצורה מסוכנת על ידי סוס *²⁶, בי"ד שבט מתה עליו אשת נעוריו *³⁰, כעבור כשבועיים נפטר, כאמור, בנו ר' יעקב יאקב (אולי השתוללה או מגיפה), ואחר כל זאת נפטרו על פניו שנים מבנותיו הנשואות, בו' ניסן ובי' תמוז.

מרת חוה, המכונה חיהלה *³¹, נשואה היתה להר"ר אהרן חיים אטינגן סג"ל *³² בקהילת פראנקפורט. על מצבתה נאמר *³³: "הצנועה מ' חוה א' הנעלה / כהר"ר אהרן חיים אטינגין סג"ל / פה טמונה אשה הגונה מ' חוה / בת הגאון מהור"ר אהרן אב"ד / דק"ק ווירמש נפ' א' ו' ניסן / תמ"ו לפ"ק".

זמן לא רב לאחר פטירת מרת חוה, נפטרה בוורמיישא אחותה שרה מלכה, אשת חבר, תלמיד חכם מופלג אשר לימים נבחר לכהן כפרנס בקהילה, הוא מהור"ר אחימלך עקיבא סארלויא *³⁴. למזכרת עולם נכתב שמה בספר הזכרת נשמות קהלת וורמיישא *³⁵: "יזכור אלהים נשמת מרת שרה מלכה בת הגאון אב ב"ד דקהלתינו, הרב מהור"ר גר"ו, בעבור שנתן בעלה הר"ר אחימלך עקיבא, עשר' זהו' לצדקה. נפטרה בש"ט ביום

26. העתק לשון המצבה נשמר ברשימת מצבות ק"ק וורמיישא, בעריכת גולדשמידט, הנמצאת כיום בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, איג. 3460, כרך א', עמ' 197, מס' 58 (תודה לידידי הרב ישראל פלס שליט"א שמסר לי את המידע על המצבה).

27. כת"י חסד לאברהם, דף 233ב. מובא אצל קאופמאן, רי"ח בכרך, עמ' 62.

28. אולי צריך לקרוא: אלחנן (סביר פחות שצ"ל: אלצפן או אלקנה).

29. כנראה ר"ת: שיתיה נצח אמן.

30. עי' לעיל פרק ז'.

31. הכינוי חיהלה מופיע בס' הזכ"נ דק"ק פפד"מ, ומובא אצל קאופמאן, רי"ח בכרך, עמ' 55 הע' 2. על המצבה דלהלן מופיע שמה חוה. יש איפוא להניח שחל שיבוש קל באחד משני המקומות, או שנתקצרה אות וי"ו או נתארכה אות יו"ד (או ששמה הוא חוה — חוהלה, או ששמה חיה — חילה).

32. קאופמאן, שם, משער שהוא היה בנו של הפרנס מהור"ר מאיר אטינגן כ"ץ. אין הדברים נראים, כי ר' אהרן אטינגן מכונה סג"ל (במצבה דלהלן) שהוא כינוי ללויים, בעוד שרבי מאיר הנ"ל היה כהן. קאופמאן, שלא ראה את נוסח המצבה, לא יכל כמובן להבחין בכך.

33. אבני זכרון, מס' 1191.

34. הוא נפטר חמישים ושש שנים אחרי אשת נעוריו, ובספר הזכרת נשמות קהלת וורמיישא, קבץ על יד, תרמ"ו, עמ' 42, נאמר עליו: "א"נ הזקן פ"ו התורני מורינו הרב מהור"ר אחימלך עקיב' בן החבר פ"ו הר"ר דוד אלי' ז"ל בעבור שהשכים והעריב לבה"כ, ועשה תפלתו בכוונה, והי' מיוסר זה זמן איזה שנים

ביסורים גדולים, אעפ"כ לא מנע את עצמו מלילך לבה"כ לעשות תפלתו עם רבים, ולמד בקביעות ממש לילות וימים, ועסק בצרכי צבור כמה שנים, ונשא ונתן באמונה, ויורשיו נתנו עבורו עשרה זהו' לצדקה. נפטר בש"ט עש"ק י"ד אייר תק"ב ל' ונקבר בו ביום". ועי' במלואים לס' הזכ"נ הנ"ל, קבץ על יד, תרנ"ג, עמ' 24. אחרי מות מרת שרה מלכה בת רבנו אהרן תאומים התחתן ר' אחימלך עקיבא עוד פעמיים, עי' ס' הזכ"נ הנ"ל, עמ' 33, 41.

35. עמ' 20—21.

35. * עי' ר"פ קאצנלבוגן, יש מנהלילן, ירושלים תשמ"ו, סי' פה, צט; ש' באבער, אנשי שם, קראקא תרנ"ה, סי' תקמד.

36. עי' על כך מה שכתבתי במבוא לס' מטה יששכר, עמ' 8 הע' 8. מאז כתיבת הדברים שם נדפס ספרו של הג"ר פנחס קאצנלבוגן, הנ"ל, ובו נתגלה כי ר' אהרן פרנקל התחתן עם מרת הענדלה רק אחרי מות רבנו אהרן תאומים, ולפיכך לא היה רבנו שותף כלל להיתר זיווג עם שיווי שמות חתן וחמיו. מה גם שלדעת פוסקים אחדים החוששים שצוואה זו של ריה"ת, מותר הדבר אם אבי האשה כבר אינו בין החיים. עי' ר"ב אדלר, הנשואין כהלכתם, ירושלים תשמ"מ, ח"א, עמ' 30. אגב, לחתנו האחר של רבנו היו שני שמות, אהרן חיים אטינגן.

37. גם הוא כגיסו ר' אחימלך עקיבא התחתן עוד פעמיים אחר מות אשתו הראשונה, ונפטר שנה אחרי ר' אחימלך עקיבא, בכ"ד כסליו תק"ג. עי' במבוא, שם; לוונשטיין, דיא פאמיליע תאומים, עמ' 345 הע' 1.

38. ס' הזכ"נ, עמ' 34. הועתק בשינויי כתיב בס' רבני פרנקפורט, עמ' 302.

בהשגחה פרטית על חולי עניים של ישראל, להשתדל להם צרכם בעת חוליו, ומשכמת ומערכת לבית הכנסת ומתפללת בכוונה, והיתה זריזה לכל דבר מצוה וקדושה. גם נתן בעלה עבורה עשרה זהובים לצדקה. נפטרת ביו' א' לע"ע³⁹ י"ט אדר, ונקברת ביו' ב' כ' אדר תפ"ב לפ"ק. והיתה אשת הקצין פ"ו כהר"ר אהרן סג"ל שי".

המפורסמת מכל בנות רבנו היתה "הרבנית ממנהיים", מרת מרים, שחיתה עוד עשרות שנים אחריהן והיתה נשואה פעמיים. בעל נעוריה היה הגאון ר' יוסף דוד אולף (תלמיד דודו זקנו הג"ר גרשון אולף בעל "עבודת הגרשוני")⁴⁰, שהיה מתחילה דיין בפראנקפורט⁴¹, שם, בשנת תנ"ה, מתה בלידתה אשתו הראשונה מרת עדיל בת הפרנס מוהר"ר אברהם טראך⁴². כאשר עבר ר' דוד לכהן כאב"ד מאנהיים, אחר שנת ת"ס⁴³, היתה לו מרת גנדל, שהתייחסה למשפחה של תלמידי חכמים, לאשה שניה. אחרי פטירתה של זו, באביב תע"א⁴⁴, התדבק הג"ר דוד אולף בזרעו של רבנו אהרן תאומים, ונשא את בתו מרים לאשתו השלישית. נישואין אלה נערכו איפוא למעלה מעשרים שנה אחר פטירת רבנו. פחות מעשר שנים היה עמו מרת מרים, וביום א' אדר תע"ט נסתלקה גשמתו של הג"ר דוד אולף לגנזי מרומים⁴⁵, ואם כי מרת מרים נישאה אח"כ בפראנקפורט להר"ר וולף צונץ, דבק בה במשך עשרות שנים, עד יום מותה, כבוד בעלה הראשון ורבנותו במאנהיים.

כשהלכה לעולמה, כעבור עשרים וחמש שנים, טמנוה סמוך לבת אחיה, הג"ר יהודא ליב תאומים, ואנשי הח"ק דקברנים רשמו זאת בפנקסם לזכרון⁴⁶: "אור ליום ג' הג"ל כ"ב טבת תק"ד נ' האשה הזקנה מרת מרים, בת הרב מהור"ר אהרן דרשן זצ"ל, ונ' למחרתו. ראש ב"מ עומדת מצבת הבתולה מ' מערלי בת מהור"ר ליב תאומים". על קברה הציבו מצבה האומרת⁴⁷: "החסודה החשובה מ' מרים הנקראת / בפי כל הרבנית ממנהיים א' כהר"ר / וואלף צונץ זצ"ל נפ' אור ליום ג' כ"ד / טבת תק"ד לפ"ק קצר המצע מהשתרע / להגדיל המדורה לספר במעלותי / ומדותי טובות אשר חיש / ... / התבנית שנתה ... ליחסה / לשבת מרים בת הגאון / הגדול אב"ד ור"מ" / אהרן דרשן תאומים. / ...". אם היה המצע שעל גבי המצבה קצר מלכלול את שבחיה, מצאו אנשי פראנקפורט מקום רב יותר בממור-בוך של

קהילתם, שם כתבו עליה כדלהלן⁴⁸: "יזכר אלקים א"נ האשה החשובה והמלומדת, החסידה כשרה מאושרת נקיה וטהורה, הרבנית מ' מרים, בת הגאון הגדול המפורסם אב"ד ור"מ נ"י פ"ה מוהר"ר אהרן דרשן תאומים הי"ד זצוק"ל, הי' אב"ד דק"ק קראקא, עבור שהיתה רחמנית וביישנית, גומלת חסדים, כפי' פרשה לעניים וידי' שלחה לאביונים, בפרט לאלמנות ויתומים, מעשיה היו הגונים, דוברת בחכמה כמו אנשים לכבוד, הגיון פי' היה יומם ולילה את האלקים לעבוד, בנים ובני בנים היתה תמיד מדריך בדרך ישרה, ולמיתו לבי רבנו למקרא למשנה ולגמרא, והיא עצמה לומדת אתם בתורה ובנביאים, וליראת שמים הביאם, מבקר ועד ערב היתה עוסקת במצות ונוהרת לעשות אותם בריצות, ואף בימי עני' ומרודי' מקבלת גזירות ה' מאהבה, ולא משתה מליתן גירות מחלב ללומדי תורה ולביהכ"נ משעוה, וממעטת בצורכי גופה, ומתענה בימי זקנתה כמה וכמה הפסקות, ונתנה כל פעם כפי יכולתה צדקות, בשבחה מי יסיים כי גומלת חסדים, עם המתים ועם החיים, בזכות זה ובזכות שנתנו יורשיה סך מה לצדקה, ת"נ בצרור החיים צרורה, ע"נ אי"א שרר"ו ושצו"צ שבגן עדן א"ס. נפטרת בשם טוב ונק' ביום ג' כ"ב טבת תק"ד, ונקראת בפי כל: הרבנית ממנהיים אשת הגאון אב"ד מוהר"ר דוד אולף זצ"ל".

עוד בת היתה לרבנו אהרן תאומים ובונלה שמה⁴⁹. קורות חייה עלומים הם מאתנו.

פרק ט'

תורה שבכתב

מצבה נצחית הציב לעצמו רבנו בדמות ספריו, ואם מצבת האבן שהוקמה על קברו בפנינו נעקרה לפני דורות¹, אין הדבר גורע מנוכחותו הרוחנית בעולמנו. אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם². אם היו בחיי רבנו חכמים שתורתו של רבנו לא התאימה לדרך לימודם, אזי נמצאו כבר אז גדולי תורה שהעריצו את חידושי³, קל וחומר לאחר מיתתו. תורתו של רבנו שבכתב הגיעה לידיהם של חכמי ישראל, והם לא הסתירו את קורת רוחם מהם. אחד מגדולי הגדולים, מרן ה"חתם סופר", התבטא פעם אודות פירושו של

ליונשטיין, קורפפאלץ, עמ' 140.

46. מובא בס' רבני פ"פ, עמ' 284.

47. אבני זכרון, מס' 2484. החלקים המטושטשים שלא ניתנו לקריאה, סומנו בנקודות.

48. מובא בס' רבני פ"פ, עמ' 304.

49. דיא פאמיליע תאומים, עמ' 349.

פרק ט'

1. עי' לעיל פרק ו'.

2. ירושלמי שקלים פ"ב ה"ה.

3. עי' לעיל סוף פרק ב'.

39. לעת ערב.

40. עי' ב"ש המבורגר, תולדות רבנו גרשון אשכנזי אולף (מבוא לס' תפארת הגרשוני, מהדורת מכון להוצאת ספרי קדמונים, קרית צאנז נתניה תשמ"ז), פרק ד'.

41. עי' הקדמת המגיה לשו"ת עבודת הגרשוני.

42. אבני זכרון, מס' 1354; רבני פ"פ, עמ' 280.

43. עי' הרב ד"ר יצחק אונא, דיא לעמלע מוזעס קלאוז שטיפטונג אין מאנהיים, ח"א, פפד"מ 1908, עמ' 8.

44. ליונשטיין, דיא געשיכטע דען יודען אין דער קורפפאלץ, עמ' 139.

45. קאופמאן, דיא לעצטע פערטרייבונג דער יודען, עמ' 84 הע' 1;

ואף זאת לא בשלמות, כפי שמתנצל הבן⁸: "הוצאתי לאור חיבורי, חלק ראשון מספרו, וגיליתי טפח וכסיתי טפחיים, כי גדול כים ספרו עוד אפים, ולהוציא את הכל לנשוא נלאיתי, ומיעוט דפסתי, ואף גם זאת לא היתה ידי מספקת... לא אשקוט ולא אניח עד שאוציא לאור החלק השני..." החלק השני, שהכיל בודאי גם את החידושים על חמש מגילות, לא הגיע בסופו של דבר לדפוס, למרות רצונו העז של הבן, אשר המות חטפו כעבור שבע שנים¹³. גורלו של החלק הזה אינו ידוע ועקבותיו נעלמו. עם זאת יש לציין שבספריית הבודליאנה באוקספורד שבאנגליה, נמצא כתב יד של ספר "בגדי אהרן", המכיל חידושים על החומשים בראשית, שמות ושתי הפרשות הראשונות של ויקרא, בנוסח שונה מן הנדפס¹⁴.

פעילות במיוחד בהוצאתו לאור של "בגדי אהרן", היו משפחות עשירות של גדולי ישראל יוצאי וורמיישא. הג"ר שמשון וורטהיימר, יליד וורמיישא (י"ג שבט ת"ח)¹⁵, כבר הגיע למצוות בכוא רבנו לקהילה, ויתכן שלמד בישיבתו¹⁶ זמן קצר. הוא הוקיר את רבנו ותורתו, מהם התבשם בימי בחירתו, ונחלץ, יחד עם בני משפחתו, לעזרת ר' ליב, בעת שעמד להדפיס את "בגדי אהרן". בין חתני הג"ר שמשון וורטהיימר שהשתתפו במצוה זו, היה גם הג"ר יוסף אופנהיים, אב"ד העלישוי¹⁷, בן הגאון הנודע ר' דוד אופנהיים איש וורמיישא, שהיה מקורב מאוד אל רבנו¹⁸. בחבורת המסייעים להדפסת הספר נמצא גם מחותנו של הג"ר שמשון, הוא מזהר"ר מנחם מגדל אופנהיים²⁰, שנולד אולי עוד בוורמיישא, העיר ממנה יצא אביו השר והגדול בישראל, רבי שמואל אופנהיים²¹. קיצורו של דבר, אותה קהילה וורמיישאית עשירה בעיר ווינה,

רבנו על ההגדה של פסח ואמר⁴: "חד גדיא... נלאו כל המפרשים למצוא פתח להתיר אזור הלז, ובעל מטה אהרן ז"ל פירש בו דבר המתישב על הלב, ודבריו ראויים למי שאומרים". גאונים אדירים היו משבצים את דברי תורתו של רבנו בין חידושיהם. כך למשל הג"ר אלעזר לעזו בעל "שמן רוקח" מבקש להכריע במחלוקת הראשונים, אם היה להם לישראל קודם מתן תורה דין ישראל או דין בני נח, על פי דברים ש"ראיתי בס' מטה אהרן"⁵. אפילו לאוזניהם של מלומדים נוצריים הגיעו שמעם של ספרי רבנו, שציטטו מתוכם את המענין אותם⁶.

ספרו הראשון של רבנו היה פירושו להגדה של פסח "מטה אהרן", אותו התעורר לחבר בעקבות מחלתו הקשה שפגעה בו בליל הסדר שנת תל"ה⁷. הפירוש הזה נדפס לראשונה בשנת תל"ח, וזכה לפופולאריות עצומה. תוך זמן קצר יצא לו מוניטין בספר מטה אהרן אשר חיבר על ההגדה, שעליו כל פה יודה בשבח ותודה⁸. בתקופה של שלשים וחמש שנה זכתה ההגדה של רבנו לארבע מהדורות דפוס⁹, כמות בלתי רגילה בימים ההם. עד ראיה, הג"ר דוד אופנהיים, מספר, כי "הקונים היו חוטפין" את הספר הזה¹⁰. "מטה אהרן" היה הספר היחיד מכל ספריו שראה רבנו עולה על מזבח הדפוס בחיים חיותו.

רבנו שטח תפילתו לפני שוכן מרומים¹¹: "ה' יזכני להדפיס חבורי הגדול על כל התורה ועל חמש מגילות, הנקרא בגדי אהרן, ושאר חבורים". תפילה עושה מחצה¹². אמנם נדפס הספר "בגדי אהרן", אבל לא על ידי רבנו כי אם ע"י בנו הג"ר יהודה ליב תאומים, לאחר יותר משלושים שנה (פסד"מ ת"ע),

4. דרשות חת"ס, ח"ב, דף רס טור ב.
5. יבין שמועה, עה"ת, פ' תצוה, ד"ה ולכאורה.
6. ס' הופמאן, דאס שווער צו בעקערענדע יודען הערץ, 1701, נספת, עמ' 45. עי' רי"ח בכרך, עמ' 61.
7. עי' לעיל פרק ד'.
8. הקדמת בנו לס' בגדי אהרן.
9. פפד"מ תל"ח; פפד"מ ת"ע. ויחד עם פי' השל"ה ופי' כתונת פסים, תחת הכותרת "חילוקא דרבנן", גם באמשרדס תנ"ה; אמשרדס תע"ב. עי' ר"ח מיכל, אור החיים, עמ' 146. מהדורת אמ"ד תע"ב, אינה רשומה אצל הביבליוגרפים בן יעקב אוצר הספרים, עמ' 126, ופרידברג, בית עקד ספרים, עמ' 265.
10. הסכמתו לס' "בגדי אהרן".
11. הקדמתו ל"מטה אהרן".
12. עי' ויקרא רבה פרשה י' ס' ה'.
13. עי' לעיל פרק ח'.
14. עי' קאטאלוג נויבאור, מס' 99; קאופמאן, רבי שמשון וורטהיימר (גרמנית), וויען 1888, עמ' 60 הע' 2.
15. נוסח מצבתו, פראנקל, אינשריפטען דעס אלטען יידישען פריעדוהופעס אין וויען, מס' 346.
16. יש הכותבים (אוצר ישראל, חלק ד', עמ' 213, ואחרים), כי ר' שמשון למד בישיבת וורמיישא, בלי להביא מקור לכך. אולי שיערו כן, מתוך הנחה שהיות וישיבה היתה קיימת בעירו וורמיישא הריהו למד בה. אך כבר ראינו לעיל פרק ד', שחברו ומחותנו, הג"ר דוד אופנהיים, יליד וורמייזא כמנהו, לא למד בישיבת וורמיישא.

17. בקשר לעזרתו של ר' שמשון בהוצאת "בגדי אהרן", הוא לא מתואר כתלמיד רבנו. גם הביאוגראף של ר' שמשון, דוד קאופמאן, בספרו "רבי שמשון וורטהיימר" (גרמנית), עמ' 60, מתאר את קשריו עם רבנו בתור בן קהילתו בלבד.
18. התגורר תקופה מסוימת בהאנובר. ונפטר שם בט"ז תמוז תצ"ט. עי' קאופמאן, ר"ש וורטהיימר, עמ' 95—98; רי"ד פעלד, חלקי אבנים, עמ' רמ.
19. עי' לעיל פרק ד'.
20. ר' שמעון וולף ב"ר שמשון וורטהיימר, נשא את לאה בת ר' מגדל אופנהיים. עי' שו"ת נשאל דוד, ח"ג, תוספת לנספחים ס' ד'.
21. תלמיד חכם, נדבן ושתדלן ראשון במעלה. נפטר בוינה כ"ב אלול תפ"א. עי' פראנקל, אינשריפטען, מס' 340.
22. בן הגאון ר' שמעון וולף אופנהיים, מח"ס "נחלת בני שמעון" (כת"י), מגדולי וורמיישא. הג"ר אליהו בעל שם מוורמיישא, נטל הימנו הסכמה על ספר "מכלול יופי". בין בני משפחתו יש להזכיר את נכדו הגר"ד אופנהיים, אב"ד פראג, וחתנו הג"ר איצק ברילין, אב"ד מאנהיים. ר' שמעון וולף נפטר ט' אדר שצ"ב. עי' מקור חיים (לבעל החור"י), סי' י"א סעי' י"ג וסי' י"ב סעי' א'; ס' הזכרת גשמות קהלת וורמיישא, עמ' 12, 14, 16—19. ר"ל לוונשטיין, געשיכטע דער יודען אין דער קורפפאלף, עמ' 294. ר' שמואל עצמו נולד בוורמיישא בשנת ש"ץ, התגורר תקופה מסוימת בהידלברג ומשם עבר לווינה בה עשה גדולות ונצורות למען אחיו בני ישראל, עד שנפטר שם ב"ז אייר תס"ג. עי' פראנקל, אינשריפטען, מס' 323; פעלד, חלקי אבנים, עמ' רפג—רפד.

שהתמקדה במשפחות וורטהיימר ואופנהיים, עם הגלויים עליה, היא שנטלה על עצמה את המעמסה הכספית הגדולה שהיתה כרוכה בהדפסת ספר בקנה מידה של "בגדי אהרן". כל זאת, מתוך הערצה לרבה הגדול של קהילת מכורתם: רבנו אהרן תאומים.

מתוך רגשי תודה לאלה שאיפשרו סוף סוף להגשים את השאיפה של אביו, להדפיס את היצירה הגדולה "בגדי אהרן", מונה הג"ר יהודא ליב תאומים אחד לאחד את שמותיהם של כל הנדבנים הללו¹¹: "לא היתה ידי מספקת, לולי שנתן ה' בלב ש"ב²² הגאון המאור הגדול המפורסם... כ"ש מהור"ר שמשון ווערטהיים גר"ו, אב"ד מווינא נשיא דארץ ישראל... ובנו... כהר"ר וואלף יצ"ו, וחתני דבי נשיא האלופים הרבנים מופלגים... כ"ש מהור"ר בערש²³, ומהור"ר יוסף אופנהיים גר"ו, ובנו חורגו... כה"ר איצק אופנהיים יצ"ו²⁴, ומחותנו האלופ הקצין... כהר"ר מענדלין אופנהיים יצ"ו, אשר עזרו לי להוציא ספר הלז לאור. על הטוב יזכר שמם..."

אבותיהם של שנים מבני החבורה הזאת, הג"ר דוד אופנהיים (אבי הג"ר יוסף אופנהיים) והג"ר גבריאל עשקלעס (אבי הג"ר בערש עשקלעס), שנחשבו על גדולי הדור המובהקים, נתנו את הסכמותיהם לספר, כשאליהם מצטרף הג"ר נפתלי כ"ץ, אב בית הדין של קהילת פראנקפורט, בו ישב כדיין הג"ר יהודא ליב תאומים.

מפעל הדפסת ספרי רבנו נגדע באיבו. התוכנית של הג"ר ליב תאומים להוציא לאור גם את החלק השני של הספר הזה, לא נתממשה, ומשאלתו של רבנו "להוציא לאור שאר חיבורים אשר חברתי"²⁵, לא נתקיימה. מה הם בעצם אותם "שאר חיבורים", עליהם דיבר רבנו²⁶ כבר בשנת תל"ח? היות והם אבדו מאתנו, קשה להשיב על כך בשלימות. ברם על אחד החיבורים הללו נותרו פרטים כלשהם, המלמדים על ההיקף

22. שאר בשרי. — על קירבת משפחה זו שביניהם, אין בידינו פרטים כלשהם.

23. הג"ר יששכר בערש עשקלעס, אב"ד מגנצא, ניקולשבורג ומדינת מורביה. ישב בווינה ונפטר שם בכ"ו אדר א' תק"ג. אביו הג"ר גבריאל עשקלעס, היה אב"ד מיץ וניקולשבורג. עי' כלילת יופי, ח"ב, דפים סז—סט.

24. ר' יצחק איצק ב"ר נתן אופנהיים, תמכין דאורייתא ידוע בווינה, היה בן בתו של הג"ר יצחק איצק ברילין מוורמיישא (אביו הג"ר משולם אליעזר זוסמן ברילין, היה אב"ד וורמיישא ופולדא), אב"ד האמלבורג ומאנהיים. בנו של ר' איצק אופנהיים, הג"ר צבי הירש אופנהיים, אב"ד הילדסהיים, היה חתנו של הג"ר יוסף אופנהיים הג"ל. עי' קאופמאן, רבי שמשון וורטהיימער, עמ' 75—79.

25. לשון בהקדמתו ל"בגדי אהרן".

26. עי' סוף הקדמתו ל"מטה אהרן".

27. שם הגדולים, מערכת ספרים, אות ח' סעי' קט"ו. על מקור

היצירתי של רבנו. מדובר, לפי תיאורו של הרב חיד"א²⁷, בספר "חשן אהרן, שו"ת כ"י על סדר ד' טורים, מהגאון מה' אהרן תאומים, בעל בגדי אהרן". קובץ תשובות זה לא נדפס מעולם²⁸, ומכל התשובות שכתב במהלך חייו לא נותרו בידינו אלא אחדות שנקלטו בספרי השו"ת של חכמי דורו, ואלו הם: "חות יאיר" (סי' קכ"ה); "אמונת שמואל", (סי' נ"ח); "אבן השם ומאירת עינים" (סי' ס"ה); "נשאל דוד" (ח"ג יו"ד סי' ט').

על קיומם בעבר של תשובות נוספות של רבנו, אנו עומדים מתוך דבריו של אספן הספרים הגדול, ר' חיים מיכל, המתאר את כתבי היד של הג"ר דוד אופנהיים שהיו ברשותו, ביניהם את ספר "שלל דוד", עליו כותב ר"ח מיכל²⁹: "ס' שלל דוד נמצא אתי, והוא כרך גדול הכולל קבוץ מגוף האגרות והכתבים חידושי תורה שנכתבו לו מגדולי דורו מכ"י ממש, וחתמתם עדיין מונחת על רובם, הנם הרב מו"ה שמואל קידנובר, והרב מו"ה יאיר חיים בכרך, והרב מו"ה אהרן תאומים... וכמה גדולים אחרים... ולפי דברי המלומד הגו' שם³⁰ (בדף קע"ט) היו נמצאים אצל הרב ד' כרכים הנקראים בשם שלל דוד, ג' כרכים בחצי דפים³¹, וח"א ברביעית³² (הוא הנמצא עמדי). ועוד היה לו קבוץ אגרות, ג"כ מגוף הכתבים אשר נכתבו לו, אשר קרא שם ס' 'ויברך דוד' (ככתוב שם בדף הגו')..."

הספר "שלל דוד", כרך רביעי, שהיה ברשותו של ר"ח מיכל, הגיע לאחר מותו לספריית הבודליאנה באוקספורד³³, ותשובה אחת של רבנו מתוך הקובץ הזה אף הגיעה לדפוס³⁴. ברם, הנזכה לדעת כמה מתשובות רבנו הגיעו לשאר חלקי "שלל דוד"³⁵ ואבדו יחד עמם? יתירה מזו, הימצאו לנו שוב חיבוריו הנעלמים של רבנו אהרן תאומים?

"אמר ה': מבשן אשיב! אשיב ממצולות ים!"³⁵

הידיעה הזו, עי' מיכל, אור החיים, מס' 304 סעי' ג', שהיא נמצאת ב"ש"י דף כ"ה ע"ב". הכונה כנראה לספרו של ר' שבתי משורר בס, "שפתי ישנים".

28. עי' רבני פ"פ, מהד' אונא, עמ' 216.

29. אור החיים, עמ' 317 סעי' ט"ו.

30. "וואלף בספרו ח"ג". השוה לעיל פרק ה' הע' 2.

31. היינו בגודל פוליו, שדפיו הם בצורה מלבנית מוארכת, העשויים מגליונות דפוס שקופלו רק פעם אחת, ולכן נקראים פה "חצי דפים".

32. היינו בגודל קווארטו, שדפיו הם בצורת ריבוע, העשויים מגליונות דפוס שקופלו פעמיים, ומכל גליון נעשו ארבעה דפים של "רביעית".

33. עי' בהקדמת המסדר לשו"ת נשאל דוד, ח"ג, ירושלים תשמ"ב.

34. שם, יו"ד סי' ט'.

35. תהלים סח, כג.